

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios teisės katedra

Lauros Šimulionytės,
V kurso, baudžiamosios justicijos
studijų atšakos studentės

MAGISTRO DARBAS

LAISVĖS APRIBOJIMO BAUSMĖS VYKDYMAS

Darbo vadovas: Doc. Dr. J. Prapiestis
Recenzentas: Dr. A. Čaikovski

2008
VILNIUS

Planas

1. Įvadas.....	2
2. Bausmė, jos paskirtis.....	4
2.1. Bausmių sistema (bausmių rūšys).....	
3. Probacijos prielaidos Lietuvos Respublikos teisinėje sistemoje.....	
4. Laisvės apribojimo bausmė bausmių sistemoje.....	
5. Laisvės apribojimo bausmės atlikimo sąlygos.....	
6. Laisvės apribojimo bausmę vykdančių institucijų kompetencija.....	
7. Laisvės apribojimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems skiriamos paskatinimo priemonės ir nuobaudos.....	
8. Atleidimas nuo laisvės apribojimo bausmės ir baudžiamojo poveikio priemonių paskyrimas.....	
9. Laisvės apribojimo bausmės skyrimo nepilnamečiams ypatumai.....	
10. Laisvės apribojimo bausmės nevykdymo teisinės pasekmės.....	
11. Išvados.....	
12. Santrauka.....	
13. Summary.....	
14. Literatūra.....	

ĮVADAS

Laisvės atėmimui alternatyvių bausmių formavimosi priežastys glūdi kriminalinei bausmei keliamuose uždaviniuose. Šie uždaviniai įteisinti 2000 m. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 41 straipsnyje¹. Nusikaltimą padariusio asmens perauklėjimas buvo vienas svarbiausių laisvės atėmimo bausmės principų. Tačiau pripažįstama, kad laisvės atėmimo bausmė, taip dažnai taikoma mūsų šalyje, negali įgyvendinti keliamų tikslų ir taip lemti nusikalstamumo mažėjimą². Kuo daugiau nusikalstamas veikas padariusių asmenų įkalinama ir kuo ilgiau jie išbūna laisvės atėmimo vietoje, tuo sunkiau integruojami į visuomenę.

Laisvės atėmimo bausmės taikymo praktika ir atlikti kriminologiniai tyrimai paneigė vyravusį tikėjimą laisvės atėmimo bausmės efektyvumu ir tuo pačiu įrodė, kad alternatyvios baudžiamosios atsakomybės realizavimo formos (probacijos formos) yra efektyvesnės nei laisvės atėmimas³. Todėl galima tvirtinti, kad nusikalstamą veiką padariusio asmens izoliacija nuo visuomenės ne tik nepadedą nuteistiesiems susiformuoti teigiamų nuostatų gyvenimo visuomenėje atžvilgiu, o dargi atvirkščiai – nuteistieji įgyja daugiau nusikalstamos patirties ir žinių, o buvimo laisvės atėmimo vietoje trukmė atvirkščiai proporcinga pozityvių socialinių nuostatų formavimosi laipsniui.

Vienas iš svarbiausių visuomenės apsaugos nuo nusikalstamų veikų būdų yra humaniškas požiūris į nusikaltėlį, maksimalios visuomenės pastangos jį pataisyti tiek teismo nagrinėjimo, tiek bausmės atlikimo metu, tiek po bausmės vykdymo.

Nuteistiesiems laisvės apribojimo bausme jiems numatytų apribojimų visuma neizoliuoja nuteistųjų nuo visuomenės. Jie gali dirbti, neprarasti darbinių įgūdžių, juos tobulinti, tęsti ar pradėti studijas, bendrauti su šeima bei ją išlaikyti, atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą. Todėl galima teigti, kad laisvės apribojimo bausmė veikia kaip savotiška nuteistųjų resocializacijos priemonė.

¹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (Žin., 2000, Nr. 89-274).

² Kačerauskas J. 2000 metų Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse įteisintų bausmių, alternatyvių laisvės atėmimui, vertinimas, remiantis baudžiamosios politikos kontekstu // *Jurisprudencija*, 2004, t. 57(49), p. 106-117.

³ Wing Hong Chui and Mike Nellis. *Moving Probation Forward. Evidence, Arguments and Practice*. London. Pearson Longman, 2003.

Vertinant kriminogeninę situaciją Lietuvoje, pažymėtina, kad šalyje toliau stebimos užregistruotų nusikalstamų veikų skaičiaus mažėjimo tendencijos. Oficiali statistika rodo, kad 2007 metais nusikalstamų veikų Lietuvoje užregistruota 10 proc. mažiau negu 2006 metais (ir 17,9 proc. mažiau negu 2005 metais)⁴. Tokias tendencijas iš dalies lemia naujo baudžiamojo kodekso priėmimas, bei naujų bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, įtvirtinimas, bei taikymas.

Dėmesys laisvės atėmimo bausmės alternatyvoms (tarp jų ir laisvės apribojimo bausmei) pastaruoju metu skiriamas ir Lietuvoje. Probacijos modelio, atitinkančio tarptautinių teisės aktų reikalavimus, sukūrimas įvardijamas kaip viena svarbiausių teisėkūros priemonių Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. lapkričio 12 d. nutarimu Nr. IX-1187, patvirtintoje: „Valstybės ilgalaikės raidos strategijoje“⁵. Tokio probacijos modelio, kuris skatintų asmenis pakartotinai nebusikalsti, numatytas ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 – 2008 metų programoje, kuriai pritarta Lietuvos Respublikos Seimo nutarimu⁶.

Magistrinio darbo tyrimo tikslas – atskleisti ir įvertinti laisvės apribojimo bausmės, įteisintos Lietuvos teisės aktuose, vykdymo racionalumą ir efektyvumą, atsižvelgiant į tarptautinių ir nacionalinių dokumentų nuostatas, taip pat pažangią užsienio valstybių probacijos formų teisinę reglamentaciją ir patirtį jos realizacijos srityje.

Tyrimo objektas – laisvės apribojimo bausmė ir jos vykdymas.

Naudoti šaltiniai. Nagrinėjant temą, buvo tiriami Lietuvos Respublikos baudžiamieji ir bausmių vykdymo įstatymai bei poįstatyminiai teisės aktai, taip pat įvairių užsienio šalių baudžiamieji ir bausmių vykdymo teisės aktai, taip pat tarptautiniai teisės aktai susiję su alternatyvomis laisvės atėmimui. Tarp tyrimo šaltinių ypatingas dėmesys buvo skirtas pataisos inspekcijų patirčiai realizuojant laisvės apribojimo bausmę. Peržvelgtos Vilniaus m. 3-ojo apylinkės teismo bylos, kuriose taikyta laisvės apribojimo bausmė.

Pasirinkta tema buvo nagrinėta remiantis lyginamuoju istoriniu, lyginimo, analizės, apibendrinimo, sisteminės analizės, dedukcijos, dokumentų analizės metodais.

⁴ Ataskaita apie nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos įgyvendinimą 2007 metais.

⁵ Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. lapkričio 12 d. nutarimas Nr. IX-1187 „Dėl valstybės ilgalaikės raidos strategijos“ (Žin., 2002, Nr. IX-1187).

⁶ Lietuvos Respublikos Seimo 2004 m. gruodžio 14 d. nutarimas Nr. X-43 „Dėl nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“ (Žin., 2003, Nr. 32-1318).

2. Bausmė, jos paskirtis, bausmių rūšys.

Žmogaus teisės ir laisvės – esminės šiuolaikinės civilizacijos vertybės. Pagrindinės žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 straipsnis). Tai reiškia, kad žmogus gimdamas jas įgyja nepriklausomai, kokiu mastu valstybė skirtingais teisės aktais jas įtvirtina. Žmogaus teisės ir laisvės universalios, jos priklauso kiekvienam. Tačiau žmogus, turėdamas įvairias teises ir laisves, negali jomis piktnaudžiauti, t.y. naudotis jomis beatodairiškai, ignoruodamas socialinę aplinką ir joje įtvirtintas elgesio taisykles. Nusikalstama veika šiurkščiausiai pažeidžia kitų žmonių teises ir laisves, svarbiausius teisės ginamus gėrius, dėl to baudžiamieji įstatymai, nustatydami bausmių sistemą, turi paskirtį ne tik padaryti atitinkamą poveikį nuteistajam, bet ir užtikrinti nukentėjusiųjų bei visuomenės interesų gynimą, taip pat vykdyti nusikalstamų veikų prevenciją.

Baudžiamosios teisės teorijoje ir filosofijos moksle ne karta buvo keliamas klausimas, ar valstybė turi teisę bausti nusikaltusius asmenis. Buvo sukurta nemažai mokslinių teorijų, įvairiai sprendžiančių baudžiamosios atsakomybės klausimus, tarp jų ir neigiančių valstybės teisę bausti. Visus šiuos klausimus išsamiai išnagrino Vilniaus Universiteto Teisės fakulteto socialinių mokslų daktaras Romualdas Drakšas savo straipsnyje: „Bausmė: bendrosios teorinės problemos“. Išvadosse nurodoma, kad dabar dėl valstybės teisės bausti nusikaltusį asmenį teisės doktrinoje nebediskutuojama ir būtina pripažinti, kad valstybė turi teisę bausti asmenis, padariusius nusikalstamas veikas⁷.

Lietuvos Respublikoje nusikalstamumas nuo 2005 metų nežymiai sumažėjo. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro duomenimis 2005 metais Lietuvoje buvo padaryta 89815 nusikaltimai, 2006 metais – 82155, o 2007 metais – 73741 nusikaltimai⁸. Nusikalstamumo buvimą nulemia daugelis ekonominių, socialinių, politinių veiksnių. Kriminalinės statistikos analizė⁹ rodo, kad bausmė – savigynos priemonė prieš visuomenės egzistavimo sąlygų pažeidinėjimą – vis geriau atlieka savo vaidmenį, didesnis jos efektyvumas pastebimas po naujo BK priėmimo ir naujų bausmių rūšių įteisavimo. (Bausmės

⁷ Drakšas R. Bausmė: bendrosios teorinės problemos // Teisė 2004, Nr.52.

⁸ <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus1.htm>

⁹ Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla, 2006 m. Prieiga per: <http://www.stat.gov.lt/lt/catalog/viewfree/?id=1119>

efektyvumas – tai bausmės tikslų pasiekimas minimaliomis represinėmis ir materialinėmis sąnaudomis¹⁰). Po naujų bausmių įtvirtinimo ir jų taikymo sumažėjęs nusikalstamumas ir parodo jų veiksmingumą. Tačiau „būtina pabrėžti, kad kriminalinė bausmė nėra ir negali būti svarbiausia priemonė užkertant kelią nusikalstamumui, tačiau žmonijos istorija įrodo ir tai, kad nė viena visuomenė neegzistavo ir negali egzistuoti be tam tikrų fizinės ir psichinės prievartos priemonių. Antra vertus, Lietuvoje, kaip ir kitose jaunose valstybėse, pastebimas baudžiamosios teisės ir jos instituto – bausmės – idealizavimas“¹¹. Tačiau bausmės griežtinimas, kaip pastebi prof. J. Bulštvėinas, tik skatina nusikalstamą elgesį. Laivės atėmimo bausmės skyrimas yra viena iš recidyvo priežasčių. Per laisvės atėmimo bausmės atlikimo laikotarpį sunku išlaikyti šeimą, socialiai vertingus ryšius su išoriniu pasauliu, darbinę kvalifikaciją. Nereiktų pamiršti ir tų neigiamų veiksnių, kurie slypi laisvės atėmimo bausmėje. Tai aplinka, kurioje atliekama bausmė, jos atlikimo kaina, kuri per dieną vienam kaliniui vidutiniškai sudaro 50.51 litų¹². BK įtvirtintos naujos bausmių rūšys, nesusijusios su laisvės atėmimu (viešųjų teisių atėmimas, viešieji darbai, laisvės apribojimas), jų taikymas, manau geriausiai atspindi bausmės efektyvumo reikalavimus. Iš pateiktų duomenų galima daryti išvadą, kad ne bausmės griežtumas lemia mažesnę nusikalstamumo lygį.

Bausmė yra valstybės prievartos priemonė, skiriama teismo nuosprendžiu nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą padariusiam asmeniui (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 41 straipsnio 1 dalis). Bausmės esmę sudaro nusikalstamą veiką padariusio asmens nubaudimas, o jos turinį – tam tikrų teisių ar laisvių apribojimai ir (arba) specialios pareigos.

Bausmė yra viena, tačiau ne vienintelė baudžiamosios atsakomybės realizavimo priemonė. Baudžiamoji teisė gali būti realizuota ir atleidus asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės arba bausmės bei paskyrus jam įstatyme numatytas baudžiamojo ar auklėjamojo poveikio priemones, kurios detalizuojamos, numatoma jų skyrimo tvarka ir ypatumai BK VI, IX, X ir XI skyriuose¹³.

¹⁰ Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Vilnius, 2001.

¹¹ Švedas G. Laisvės atėmimo bausmės skyrimas Lietuvoje: teorinės ir praktinės problemos // Teisės problemos 1994. Nr.4.

¹² Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos informacinių sistemų ir projektų skyriaus 2008 m. vasario 25 d. vieno asmens išlaikymui per dieną panaudotų lėšų įkalinimo įstaigose 2007 m. sausio – gruodžio mėn. suvestinė.

¹³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Vilnius, 2004.

Bausmė pasižymi tam tikrais specifiniais požymiais, kurie išskiria ją iš kitų valstybės prievartos priemonių – administracinių nuobaudų, procesinių prievartos priemonių (suėmimo, baudos ir t.t.). Svarbiausi bausmės požymiai yra skyrimo pagrindas ir tvarka, jos oficialumas ir viešumas, individualumas bei sukeltos teisinės pasekmės.

Bausmė gali būti paskirta tik už baudžiamajame įstatyme numatytos pavojingos, teisei priešingos, nusikalstamos veikos – nusikaltimo, baudžiamojo nusižengimo – padarymą. Negalima traukti asmens baudžiamajon atsakomybėn už veikas nenumatytas BK. Lietuvos baudžiamojame teiseje uždraustas tiek teisės, tiek įstatymo analogijos taikymas. Įstatymų analogija – tai toks teisinio santykio sureguliuavimas, kai vietoj trūkstamo panaudojamas kitas įstatymas¹⁴. Pabrėžtina, kad įstatyme šis draudimas tiesiogiai nėra įvardintas. Esant spragai baudžiamajame įstatyme, baudžiamoji teisė numato, kad ji gali būti pašalinta tik kompetentingam subjektui priėmus būtiną teisės normą. Tą patį numato ir bausmių vykdymo teisė, tačiau papildomai nustato specialią taisyklę, leidžiančią bausmių vykdymo teisės normas taikančiam subjektui išspręsti iškilusį spragos klausimą veikiant pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso (toliau – BVK) principus (BVK 3str.).

Bausmei būdingas oficialumas, kuris pasireiškia tuo, kad nuosprendis priimamas valstybės vardu, laikantis baudžiamojo proceso reikalavimų. Bausmė – individuali poveikio priemonė. Ji skiriama tik fiziniam ar juridiniam asmeniui, padariusiam nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą. Bausmė negali būti skiriama kaltininko šeimos nariams ar kitiems asmenims. Teismo paskirtą bausmę privalo atlikti pats nuteistasis. Bausmė visais atvejais skiriama viešai. Tuo atveju, kai teismo procesas būna uždaras, rezoliucinė apkaltinamojo nuosprendžio dalis, kurioje nustatoma bausmės rūšis ir dydis, skelbiama viešai. Teismo paskirtos bausmės atlikimas užtraukia nuteistajam teisinės pasekmes – teistumą. Kitos valstybės prievartos priemonės tokių pasekmių neužtraukia.

Bausmės paskirtis – galutinis rezultatas, kurio nustatydamą ir taikydama bausmės siekia valstybė. Bausmės paskirties nustatymą nulemia nusikalstamumo būklė ir dinamika, baudžiamosios politikos kryptingumas, vyraujanti bausmės teorija. BK 41 straipsnyje numatyta tokia bausmės paskirtis:

- 1) sulaikyti asmenis nuo nusikalstamų veikų darymo;

¹⁴ Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Vilnius, 2001.

- 2) nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį;
- 3) atimti ar apriboti nuteistajam asmeniui galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas;
- 4) paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad jie laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų;
- 5) užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą¹⁵.

Asmenų sulaikymas nuo nusikaltimo padarymo pagal baudžiamosios teisės teoriją vadinamas bendrąja prevencija. Bendrosios prevencijos poveikis pasireiškia baudžiamojo įstatymo, nustatančio nusikaltimą ir bausmę, priėmimu ir paskelbimu, bausmės skyrimu ir atlikimu. Tačiau bendroji prevencija nesusijusi su konkrečiu nusikalstamą veiką padariusiu asmeniu. Iš esmės tai yra kitų asmenų įspėjimo, informavimo, bauginimo, kad jie nepadarytų nusikalstamos veikos, priemonė.

Galimybės padaryti naują nusikalstamą veiką atėmimo ir apribojimo tikslas reiškia, kad bausme siekiama sudaryti tokias fizines sąlygas, kurios užkirstų kelią naujai nusikalstamai veikai padaryti. Šio tikslo įtvirtinimą Lietuvos baudžiamajame įstatyme nulemia bausmės esmės samprata, o teismų praktikoje jis pasireiškia plačiu laisvės atėmimo bausmės taikymu. Pažymėtina, kad kai kurios bausmių rūšys tiesiogiai užprogramuotos šiam tikslui, pavyzdžiui, viešųjų teisių atėmimas ir teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimas atima iš nuteistojo galimybę padaryti nusikalstamą veiką valstybės tarnybai ar viešiesiems interesams. Laivės apribojimo bausmėje tai atsispindi per teismo paskiriamus draudimus ir įpareigojimus.

Siekimas, kad asmenys, atlikę bausmę, laikytųsi valstybėje galiojančių įstatymų ir nenusikalstų, pagal baudžiamosios teisės teoriją vadinamas specialiąja (individualiąja) prevencija. Specialiosios (individualiosios) prevencijos poveikis pasireiškia konkrečių asmens teisių ar laisvių atėmimu ar ribojimu, arba specialių pareigų nustatymu, kuris turėtų atimti galimybę padaryti naują nusikalstamą veiką, bei individualizuotą pataisymo priemonių taikymu. Specialiosios prevencijos tikslas vertintinas kaip pažangus, nes valstybė išipareigoja nuteistajam taikyti pozityvias poveikio priemones, kurios kiekvienai bausmei yra skirtingos, pavyzdžiui, skyrus laisvės atėmimą pataisymo priemonės yra bausmės

¹⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (Žin., 2000, Nr. 89-274).

atlikimo režimas, nuteistųjų darbas, profesinis ir bendrasis lavinimas, nuteistųjų socialinė rehabilitacija. Skyrus laisvės apribojimą kaip pataisymo priemones manau galima traktuoti teismo skiriamus įpareigojimus, kaip, pavyzdžiui, įpareigojimą pradėti dirbti ar mokytis, gydytis nuo alkoholizmo, narkomanijos, toksikomanijos, neatlygintinai išdirbti tam tikrą valandų skaičių tam tikrose įstaigose. Taikomų individualių priemonių visuma turi įtikinti asmenį, jog nusikalstamas elgesys yra nepriimtinas jam pačiam ir visuomenei, todėl atlikęs bausmę jis turėtų sugebėti savo gyvenimo tikslų siekti teisėtais būdais ir priemonėmis.

Teisingumo principo užtikrinimas yra naujas baudžiamajame įstatyme įtvirtintas bausmės tikslas, nes anksčiau galiojusiam BK tokia bausmės paskirtis nebuvo minima. Tai – bendrasis, būdingas visoms teisės šakoms principas, kuris esminę reikšmę turi ne tik įstatymų leidybos, bet ir jų taikymo procesui. Šiuo atveju jis įgauna specifinių ypatumų, kuriuos nulemia būtinumas užtikrinti kaltininkui tokios tinkamai individualizuotos bausmės paskyrimą, kuri geriausiai atitiktų įstatyme įtvirtintos bausmės paskirtį.

Teisingumas – visų pirma vienoda teismų praktika. Teisingumo principas savaime nepaneigia to, kad tam tikrų asmenų kategorijų, esančių skirtingose padėtyse, atžvilgiu gali būti nustatytas nevienodas teisinis reguliavimas. Teismas klauso tik įstatymo, todėl jis privalo derinti įstatymo jam suteiktą laisvę ir vienodą baudžiamųjų priemonių parinkimo bei skyrimo praktiką, neatsižvelgdamas į teisėjo nuotaiką ar bylos nagrinėjimo vietą ir laiką.

Taikydamas konkrečius įstatymus teismas kartu atsižvelgia į juose nustatytų draudimų ir reikalavimų teisingumą bei sankcijose numatytų bausmių už pažeidimą proporcingumą. Teisingumo ir teisinės valstybės principai reiškia, kad valstybės taikomos priemonės turi būti adekvačios siekiamam tikslui. „Konstitucijoje įtvirtintas prigimtinio teisingumo principas suponuoja tai, kad baudžiamajame įstatyme nustatytos bausmės turi būti teisingos. Taigi bausmės turi būti adekvačios nusikalstamoms veikoms, už kurias jos nustatytos; už nusikalstamas veikas negalima nustatyti tokių bausmių ir tokių jų dydžių, kurie būtų akivaizdžiai neadekvatūs nusikalstamai veikai ir bausmės paskirčiai“¹⁶. Teismui kilus abejonių, ar įstatymas atitinka Konstitucijoje įtvirtintas nuostatas, jis turėtų kreiptis į Konstitucinį Teismą, kad šis nustatytų, ar konkrečios BK nuostatos neprieštarauja Konstitucijai.

¹⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas Nr. 57-2552, 2003.

Skiriant bausmę, teisingumo principas gali būti užtikrintas ir individualizuojant bausmes, t.y. už konkrečią nusikalstamą veiką konkrečiam asmeniui parenkant bausmę.

Pabrėžtina, kad teisingumo principo įgyvendinimo užtikrinimas suponuoja galimybę teismui paskirti mažesnę bausmę negu straipsnio sankcijoje už padarytą vaiką numatyta minimali, arba švelnesnę bausmės rūšį negu numatyta straipsnio sankcijoje už padarytą nusikalstamą veiką. Tačiau vadovaudamasis šiuo principu teismas negali teisiamajam paskirti griežtesnę bausmę negu numatyta straipsnio sankcijoje už padarytą nusikalstamą veiką.

Bausmė skiriama siekiant įgyvendinti ne vieną kurį nors tikslą, o kelis susijusius tikslus: tiek atpildo, tiek apsaugos nuo nusikaltimų, tiek auklėjamosios priemonės. Nėra universalaus tikslo, tinkamo visoms tautoms ir visiems laikams. Todėl negalima išskirti paties svarbiausio ar aukščiausio bei nesikeičiančio bausmės tikslo. Bendro bausmės tikslo neturėtų išsemti vienas specialus tikslas. Tik tikslų kombinacija visiškai apibūdina bausmės paskirtį.

Peržvelgus visą bausmės paskirtį kyla klausimas: ar platus laisvės atėmimo bausmės taikymas užtikrinamas asmenų sulaikymą nuo naujų nusikaltimų padarymo iš tiesų daro teigiamą poveikį šiems asmenims, kad jie nedarytų naujų nusikalstamų veikų (t.y. ar skiriant laisvės atėmimo bausmę yra pilnai įvykdoma bausmės paskirtis)? Žinomas norvegų kriminologas ir sociologas Nilsas Kristis (Nils Christie) laisvės atėmimą kaip bausmę nagrinėjančioje monografijoje „Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė. Į Gulagą – Vakarų stiliumi?“ rašo: „Pagrindiniai nusikalstamumo keliami pavojai šiuolaikinėje visuomenėje yra ne patys nusikaltimai, bet tai, kad kova su jais gali nuvesti visuomenę totalitarinio vystymosi keliu“¹⁷. Tai teigdamas autorius turėjo galvoje pavojų, gresiantį pernelyg dažnai ir beatodairiškai pasitelkiant laisvės atėmimą kaip nusikalstamumo kontrolės priemonę. 1999 m. buvo išleistas antras minėtos knygos leidimas, kuriame po paantraštės: „Į Gulagą – Vakarų stiliumi“, klausuko nebėra. Autorius rašo: „Ribas kalėjimų pramonės plėtrai turi nubrėžti žmogus. Mūsų padėtis tokia, kad būtina skubiai ir labai rimtai svarstyti, kaip toli galime leisti plėstis šiai formalios kontrolės sistemai. Mintys, vertybės, etika (ne pramonės sumetimais) turi nubrėžti kontrolės ribas ir atsakyti į šį klausimą, kada išties jos bus gana. Kalėjimų kontingento dydis – tai mūsų sprendimų rezultatas. Turime pasirinkimo laisvę. Tik

¹⁷ Christie N. Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė. Į Gulagą – Vakarų stiliumi? Vilnius, 1993.

tada, kai nesuvokiame turį šią laisvę, ima nusverti ekonominiai/materialiniai sumetimai. Nusikaltimų kontrolė – tai pramonės rūšis, tačiau pramonės rūšys turi būti subalansuotos¹⁸. Turima omenyje, kad tik nuo pačios visuomenės, nuo kiekvieno žmogaus priklauso kalėjimų „pramonės“ plėtra. Ar leidžiame lygiateisiškai integruotis visų „rūšių“ piliečiams, ar nesistengiame atsiriboti nuo skurdžių, bedarbių ir apkritai tų kurie neatrodo, kad atneš naudos visuomenei.

Vienas iš svarbiausių visuomenės apsaugos nuo nusikalstamų veikų būdų yra humaniškas požiūris į nusikaltėlių, maksimalios visuomenės pastangos jį pataisyti tiek teismo nagrinėjimo, tiek bausmės atlikimo metu, tiek po bausmės vykdymo.

2.1. Bausmių sistema (bausmių rūšys)

Bausmių sistema – tai baudžiamajame įstatyme tam tikra tvarka išdėstyta, išsamus ir teismams privalomas bausmių sąrašas. Bausmių sistema parodo valstybės baudžiamosios politikos kryptingumą, daro įtaką baudžiamosios teisės ir bausmių vykdymo teisės efektyvumui. Ji turi būti nuosekli, hierarchiška ir nedeklaratyvi. Bausmių sistemą turi sudaryti įvairios savo turiniu ir griežtumu bausmės, nes tik tokia sistema leistų individualizuoti bausmę ir pasiekti jai keliamus tikslus¹⁹.

Visas bausmes pagal jose numatytų apribojimų turinį Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas skirsto į:

- 1) nuteistųjų turtinių teisių apribojimo (BVK II dalis) (bauda, juridinio asmens veiklos apribojimas, juridinio asmens likvidavimas);
- 2) nuteistųjų asmeninių teisių apribojimo (BVK III dalis) (teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimas, viešųjų teisių atėmimas, viešieji darbai);
- 3) kuriomis apribojama nuteistųjų laisvė (BVK IV dalis) (laisvės apribojimas, areštas, terminuotas laisvės atėmimas, laisvės atėmimas iki gyvos galvos).

Nors laisvės apribojimas priskiriamas prie laisvę ribojančių bausmių, tačiau nuteistasis šia bausme asmuo neizoliuojamas nuo visuomenės, gali dirbti (tokiu būdu gali

¹⁸ Christie N. Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė. Į Gulagą – Vakarų stiliumi. Vilnius, 1999.

¹⁹ Jonas Blaževičius, Julius Dermontas, Pranas Stalioraitis, Dmitrij Usik. Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė. Lietuvos teisės universitetas, 2004.

apmokėti žalą, jei tokia buvo padaryta), išlaikyti šeimą, mokytis, tai lemia lengvesnę nuteistojo resocializaciją.

3. Probacijos prielaidos Lietuvos Respublikos teisinėje sistemoje

Dabartiniu metu tarptautinėje baudžiamojoje teisėje daug dėmesio skiriama alternatyvioms laisvės atėmimui bausmėms ar poveikio priemonėms. Viena iš jų yra laisvės apribojimo bausmė. Skatinama ieškoti naujų ir veiksmingų bausmių ir poveikio priemonių nusikalstamas veikas padariusiems asmenims pataisyti. Visuomeninės sankcijos ir poveikio priemonės turi neatimdamos laisvės tam tikromis sąlygomis arba pareigomis suvaržyti asmens teisinę padėtį. Europos Tarybos Ministrų komitetas 1999 m. rugsėjo 30 d. priėmė rekomendaciją Nr. R (99) 22 „Dėl kalėjimų perpildymo ir kalėjimų populiacijos mažinimo“, kurios priedo pirmojo skyriaus „Pagrindiniai principai“, ketvirtame punkte, rekomendavo valstybėms – Europos Tarybos narėms „peržiūrėti baudžiamąją politiką, dekriminalizuojant tam tikrus nusikaltimus, mažiau taikant laisvės atėmimo bausmes“²⁰.

Nors Lietuvoje laisvės atėmimo vietose laikomų asmenų skaičius mažėja, tačiau yra dar ganėtinai didelis. Dėl šios priežasties pradėta skirti daugiau dėmesio laisvės atėmimo bausmės alternatyvoms (probacijos formoms). Probacijos modelio, kuris atitiktų tarptautinių teisės aktų nustatytus reikalavimus ir skatintų asmenis pakartotinai nebeusikalsti, sukūrimas numatytas Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004–2008 metų programoje.

Probacijos užuomazgos ir atskiros jos formos pasaulyje buvo vykdomos jau XVIII amžiuje, o atskirose užsienio valstybėse (pavyzdžiui, Belgijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Norvegijoje, Šveicarijoje) probacija įteisinta senai, tuo tarpu Lietuvoje vieningam probacijos sistemos sukūrimui atliekami pirminiai darbai.

Vienas pirmųjų probacijos terminą Lietuvoje pradėjo naudoti Nusikalstamumo Prevencijos Lietuvoje Centras (toliau - NPLC). 2000 metais tarpžinybinė darbo grupė, sudaryta iš Teisės instituto, Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, Socialinių darbuotojų rengimo centro, nevyriausybinų organizacijų, Kalinių globos draugijos ir Lygtinai išleistų asmenų priežiūros organizacijos specialistų, pradėjo darbą, siekdama iširti, kokios yra galimybės Lietuvoje sukurti probacijos modelį bei pateikti

²⁰ Jonas Blaževičius, Julius Dermontas, Pranas Stalioraitis, Dmitrij Usik. Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė. Lietuvos teisės universitetas, 2004.

pasiūlymus²¹. Pagal aukščiau minėtos 2000 metais sudarytos darbo grupės atliktą mokslo taikomąjį tyrimą, buvo išskirti probacijos modelio kūrimo Lietuvoje etapai: 1) teisinio reglamentavimo; 2) organizacinės pataisos inspekcijų reorganizacijos; 3) probacijos pareigūnų parengimo; 4) visuomenės įtraukimo į nuteistųjų resocializacijos procesą²². Be to, dar 2001 metais Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001-2004 metų programos įgyvendinimo priemonės, kurių 437 punktą numatė, jog, siekiant retesnio laisvės atėmimo bausmės taikymo, būtina parengti probacijos sistemos Lietuvoje modelį (konceptiją) ir jo įgyvendinimo priemones²³. 2003 metų gegužės mėnesį, buvo sudaryta Teisės instituto ir Kalėjimų departamento specialistų darbo grupė, kuri probacijos sistemos Lietuvoje koncepcijos projekte įtvirtino, kad probacijos teisinio reglamentavimo sistema bus kuriama priimant vieningą Probacijos įstatymą, kuriame bus įtvirtintos reikšmingiausios probacijai nuostatos²⁴.

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2007 - 2009 metų strateginio veiklos plano aptarimo aplinkos ir išteklių analizėje numatoma galimybė plėsti Europos Sąjungos struktūrinių fondų lėšų naudojimą nuteistųjų socialinės reabilitacijos priemonėms finansuoti. Tai sudaro galimybes tobulinti nuteistųjų rengimą socialinei integracijai į visuomenę, tai yra vienas iš probacijos etapų. Nurodoma, kad vis dažniau taikomos bausmės, nesusijusios su laisvės atėmimu. Ypač nepilnamečiams. Tokiu būdu nusikaltę asmenys gali būti rengiami integruotis į visuomenę efektyviau ir ženkliai mažesnėmis sąnaudomis. Tačiau pataisos inspekcijos, vykdančios alternatyvias laisvės atėmimui bausmes nepakankamai turi kvalifikuotų specialistų darbui su nepilnamečiais, taip pat nepakankama šių tarnybų materialinė bazė²⁵.

Probacijos formų realizacijos metu, kaip esminis probacijos požymis, dominuoja ne tik nuteistojo asmens priežiūra ar jo elgesio kontrolė, bet ir socialinės paramos teikimas nuteistajam sprendžiant asmenines ir socialines problemas, taip pat nuteistojo socialinė reabilitacija bei socialinių – pedagoginių priemonių taikymas nuteistojo atžvilgiu.

²¹ Probacijos modelio sukūrimas Lietuvoje. I dalis. Situacijos analizė, 2001 m.

²² Probacijos modelio sukūrimas Lietuvoje. II dalis. Koncepcija ir pasiūlymai, 2002 m.

²³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. spalio 4d. nutarimas Nr. 1196 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001-2004 metų programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo“ (Žin., 2001, Nr. 86-3015).

²⁴ Probacijos sistemos Lietuvoje koncepcijos projektas. 2004 m.

²⁵ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2007-2009 metų strateginis veiklos planas, 2007 m.

Atsižvelgiant į tai, manytina, kad derėtų tobulinti Lietuvos teisės sistemoje įtvirtintas bausmes ir kitas baudžiamosios atsakomybės realizavimo formas, kurios priskirtinos probacijos formoms.

Probacija yra alternatyva laisvės atėmimo bausmei – asmuo bausmę atlieka neizoliuotas nuo visuomenės, nuo savo gyvenamosios aplinkos. Tačiau tai nėra esminis probacijos bruožas, leidžiantis šį institutą atriboti nuo kitų baudžiamosios atsakomybės realizavimo formų, kadangi yra ir kitų bausmių ar baudžiamojo poveikio priemonių, kurios vykdomos neizoliuojant nuteistojo nuo visuomenės (pavyzdžiui, bauda, turto konfiskavimas). Kitas dažnai akcentuojamas požymis – asmens priežiūra probacijos vykdymo laikotarpiu. Tačiau būtina pabrėžti tai, kad daugumoje valstybių (Švedijoje, Anglijoje, Prancūzijoje, Kanadoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose) probacijos metu nuteistasis ne tik prižiūrimas, bet, siekiant nuteistojo resocializacijos, jam teikiama socialinė parama sprendžiant asmenines ir socialines problemas, taip pat taikoma nuteistojo socialinė rehabilitacija, be to, nuteistajam taikomos ir socialinės – pedagoginės priemonės, pavyzdžiui, įpareigojama dalyvauti socialinės rehabilitacijos programose (tačiau to Lietuvoje nėra), išklausti tam tikrą psichologinių paskaitų kursą, gydytis nuo alkoholizmo ar narkomanijos, pabaigti mokslus ir pan.

Reiktų paminėti ir socialinius – ekonominius probacijos efektyvumo veiksnius, kuriuos savo daktaro disertacijoje „Alternatyvos laisvės atėmimo bausmei ir jų realizacija“ aprašo T. Mackevičius. Ekonominių kaštų probacijai ir laisvės atėmimui realizuoti skirtumą atspindi 1999 metais Anglijoje atliktas tyrimas. Šio tyrimo rezultatai tokie: išlaidos vienam nuteistajam per mėnesį atliekančiam laisvės atėmimo bausmę sudaro 2190 svarų sterlingų arba 52.953 Kanados dolerių, tuo tarpu nustačius probaciją – 105 svarai sterlingai arba 10.951 Kanados doleriai vienam nuteistajam. Paminėti socialiniai – ekonominiai tyrimų rezultatai leidžia teigti, kad probacijos taikymo galutiniai rezultatai yra tokie patys, kaip ir kitų kriminalinių bausmių (tarp jų ir laisvės atėmimo) taikymo rezultatai, kai tuo tarpu išlaidos netolygios.

Probacijos išplitimą sąlygojo moksliniai nusikalstamumo tyrimai, atlikti 1986 – 1995 m., kurių metu buvo nustatyta, kad bausmės griežtumas neturi lemiamos įtakos nusikalstamumo lygio kritimui, o nuteistajam suteikta galimybė pasitaisyti be realaus laisvės

atėmimo bausmės atlikimo dažnai duoda teigiamų rezultatų²⁶. Be to, probacijos realizacijos ekonominiai kaštai daug mažesni, nei laisvės atėmimo. Atsižvelgiant į šių veiksmų visumą, manytina, kad derėtų puoselėti probacijos formų pirmenybę.

4. Laisvės apribojimo bausmė bausmių sistemoje.

Arnoldas Matijošius straipsnyje „Alternatyvių bausmių sąvoka ir kai kurios jų rūšys užsienio šalyse“ pateikia užsienio mokslininkų suformuluotas definicijas, alternatyvių bausmių pavyzdžius įtvirtintus Didžiojoje Britanijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose, Suomijoje, Olandijoje. Išvadose nurodoma, kad postūmiu alternatyvių bausmių plėtotei tapo nuolat konstatuojamas susirūpinimas didėjančiu kalinių skaičiumi, bei vienareikšmė išvada apie nusikaltėlio, atliekančio laisvės atėmimo bausmę, rehabilitacijos, vėlesnės resocializacijos ir adaptacijos grįžus į laisvą visuomenę sunkumus, antrinės kriminalizacijos pavojus, žmogaus teisių pažeidimus kalėjimuose. Dažniau taikant alternatyvias laisvės apribojimui bausmes būtų sutaupyta lėšų, būtų lengviau spręsti laisvės atėmimo vietų problemas, be to pačios alternatyvios bausmės: „... galbūt galėtų sėkmingiau atlikti resocializacijos funkcijas“²⁷.

Prancūzų mokslininko Jeano Pradelio (Jean Pradel) 2001 m. knygoje „Lyginamoji baudžiamoji teisė“ rašoma, kad visose valstybėse vis dažniau skiriamos ne kalinimo priemonės. Nurodoma, kad kai kuriose valstybėse jos taikomos tik tada kai nėra galimybės taikyti laisvės atėmimo bausmę, kaip, pavyzdžiui, Rumunijoje. Tačiau dažniau galimybės jas taikyti yra platesnės nei kalinti, t.y. jos skiriamos ir esant galimybei kalinti, ir jos nesant (Prancūzija, Portugalija). Tačiau dažniausiai laisvę ribojančios priemonės nustatomos kaip alternatyva, o jų skyrimo sąlygos – tokios pat kaip kalinimo. Teisėjui paliekama pasirinkimo teisė, nors įstatymų leidėjai skatina vengti kalinimo.

Pirmoji istorijoje laisvę ribojanti priemonė buvo užstatas arba pinigų sumos perdavimas, kurios paskirtis dvejopa: užtikrinti asmens dalyvavimą procese bei garantuoti nuosprendžio piniginės dalies vykdymą (baudos ir valstybės išlaidos). Vėliau atsirado kitų priemonių.

²⁶ Josine Junger. European Journal on Criminal policy and research. 1998.

²⁷ Matijošius A. Alternatyvių bausmių sąvoka ir kai kurios jų rūšys užsienio šalyse // Teisė 1995. Nr. 29.

Prancūzija ir Jungtinės Amerikos Valstijos turi ypač išsamų priemonių sąrašą. Prancūzijoje egzistuoja šešiolika priemonių, o JAV – trylika (abiejose valstybėse įskaitant užstatą). Dažnai šios priemonės sutampa: pareiga vykdyti profesinę veiklą, judėjimo laisvės apribojimas, draudimas lankytis pas nukentėjusįjį, administracinių organų kontrolė, draudimas vartoti alkoholį, priverstinis gydymas, draudimas turėti ginklą ir t.t. Tačiau yra ir skirtumų, Prancūzijoje dar egzistuoja prievolės nukentėjusiųjų naudai (saugumo priemonės nukentėjusiųjų teisėms užtikrinti, pateikimas įrodymų, kad asmuo prisideda prie šeimos išlaikymo arba moka alimentus). Priešingai yra JAV, čia nukentėjusysis apkritai neminimas. Tačiau JAV turi *release on recognizance* (ROR), arba iškilmingą pasižadėjimą atvykti į teismą. Labai dažnai ROR taikomas kartu su viena iš paminėtų priemonių. Amerikos teisėje dar numatyta, kad paleistas į laisvę asmuo profesiniais arba auklėjamaisiais sumetimais privalo tam tikrą laiką praleisti kalėjime.

Priemonės taikomos iki nuosprendžio paskelbimo, buvo vienas iš pagrindinių 1989 m. reformos Italijoje objektų. Be abejo, tokių priemonių Italijoje yra mažiau nei dviejose minėtose valstybėse. Jos suskirstytos į dvi kategorijas. Pirma, prievartos priemonės: be įkalinimo, numatytas draudimas išvykti iš šalies be leidimo, pareiga užsiregistruoti kriminalinėje policijoje, pareiga arba draudimas apsistoti tam tikruose valstybės regionuose, namų areštas. Antra, draudžiamosios priemonės, kurios panašios į įstatymuose neretai numatytas papildomas bausmes: tėvystės teisių sustabdymas už lytinius nusikaltimus, su visuomeninėmis funkcijomis ar pasitikėjimu susijusios veikos sustabdymas už pareigūnų nusižengimus, profesinės veiklos uždraudimas dėl ekonominių deliktų.

Portugalijoje priemonių formų nėra daug, bet jos suskirstytos pirmumo tvarka pagal gresiančią bausmę: pasižadėjimas neišvykti, užstatas, jei gresia laisvės atėmimas; periodišką registravimą oficialioje įstaigoje, jei numatytas laisvės atėmimas daugiau kaip šešiams mėnesiams; darbinės veiklos sustabdymas, jei laisvė atimama daugiau kaip dvejiems metams; draudimas išvykti iš Portugalijos, lankytis pas kai kuriuos asmenis arba kai kuriose vietose, pareiga būti namuose, kai gresia laisvės atėmimas daugiau kaip trejiems metams²⁸.

²⁸ Jean Pradel *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius, 2001 (467-470).

Užsienio šalyse įvairios probacijos formos taikomos jau nuo XVIII amžiaus, tuo tarpu Lietuvoje probacijos institutas pasirodė vėliau nei kitose valstybėse ir jo formos nėra tokios įvairios.

Laisvės apribojimas – tai kriminalinė bausmė, skiriama teismo apkaltinamuoju nuosprendžiu nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą padariusiam asmeniui. Laisvės apribojimas yra nauja, savarankiška kriminalinė bausmė, kuri Lietuvos nacionalinėje teisinėje sistemoje buvo įteisinta 2000 metais, o pradėta vykdyti nuo 2003 m. gegužės 1 d., įsigaliojus naujam baudžiamajam įstatymui²⁹. Laisvės apribojimas nuo kitų kriminalinių bausmių, kuriomis apribojama nuteistųjų laisvė, išsiskiria tuo, kad jos taikymo metu netaikoma nuteistojo fizinė izoliacija nuo visuomenės. Kai kurie autoriai teigia, kad laisvės apribojimas pagal savo prigimtį, ypač pagal valdymo tvarką ir sąlygas, panašus į lygtinio nuteisimo laisvės atėmimu privalomai įdarbinant institutą, kuris buvo įtvirtintas baudžiamajame įstatyme (priimtame 1961 metais) ir kuris buvo panaikintas 1994 metais³⁰. Tačiau negalima sutikti su šia nuomone, kadangi to meto baudžiamasis įstatymas numatė lygtinį nuteisimą laisvės atėmimu, privalomai įjungiant nuteistąjį į darbą³¹, o šio instituto realizavimo metu nuteistieji privalėjo gyventi specializuotose patalpose įstaigose ir dirbti paskirtus darbus, be to, šio instituto taikymo metu dominavo nuteistojo elgesio kontrolė, nors ir buvo auklėjamas darbas su nuteistaisiais.

Laisvės apribojimas, kaip viena iš kriminalinių bausmių rūšių, įtvirtinta BK 42 straipsnyje, šio kodekso 48 straipsnis nustato laisvės apribojimo bausmės taikymo sąlygas, o jos vykdymo tvarką ir sąlygas reglamentuoja BVK IX skyriaus pirmas skirsnis „Laisvės apribojimo bausmės vykdymo tvarka ir sąlygos“. Tiek baudžiamasis, tiek bausmių vykdymo įstatymas pateikia bendras nuostatas dėl laisvės apribojimo bausmės realizavimo, o detalią laisvės apribojimo įgyvendinimo tvarką ir sąlygas nustato poįstatyminiai teisės aktai.

Pagal BK 48 straipsnį laisvės apribojimo bausmę teismas skiria baudžiamojo įstatymo specialiojoje dalyje numatytais atvejais. Tokių atvejų BK specialiojoje dalyje iš numatytų 373 nusikalstamų veikų sudėčių už 107 gali būti paskirta laisvės apribojimo bausmė. Tai sudaro 28,7% visų BK specialiojoje dalyje numatytų nusikalstamų veikų.

²⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (Žin., 2000, Nr. 89-274).

³⁰ Jonas Blaževičius, Julius Dermontas, Pranas Stalioraitis, Dmitrij Usik. Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė. Lietuvos teisės universitetas, 2004.

³¹ LTSR baudžiamasis kodeksas. Vilnius, „Mintis“, - 1983.

Peržiūrėjus Vilniaus m. 3-ojo apylinkės teismo bylas, kuriose skiriama laisvės apribojimo bausmė, galima priėti išvados, kad dažniausiai ši bausmė skiriamas už: vagystes (178 str.), neteisėtą disponavimą narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis be tikslo jas platinti (259 str.), fizinio skausmo sukėlimą ar nežymų sveikatos sutrikdymą (140 str.), viešosios tvarkos pažeidimus (284 str.), nesunkų sveikatos sutrikdymą (138 str.), turto sunaikinimą ar sugadinimą (187 str.), vengimą išlaikyti vaiką (164 str.)³².

Laisvės apribojimas yra viena iš vidutinio griežtumo bausmių rūšių, kurios esmę sudaro terminuotas įstatymo ir teismo nustatytų pareigų (draudimų ir įpareigojimų) taikymas nuteistajam. Draudimų ir įpareigojimų sąrašas nėra griežtai apibrėžtas ir baigtinis.

Laisvės apribojimo bausmės taikymo metu nuteistajam nustatytų pareigų, draudimų ir įpareigojimų visumą sąlyginai galima suskirstyti i dvi grupes: bendruosius apribojimus, kurie nustatomi visiems nuteistiems laisvės apribojimo bausme asmenims, ir specialiuosius apribojimus, kuriuos teismas nustato kiekvienu individualiu atveju, atsižvelgdamas į baudžiamosios bylos aplinkybes, baudžiamojo proceso dalyvių ir nuteistojo poreikius. Bendraisiais apribojimais laikytini tie, kurie pagal baudžiamąjį įstatymą privalomi: be teismo ar bausmę vykdančios institucijos žinios nekeisti gyvenamosios vietos, vykdyti teismo nustatytus įpareigojimus ir laikytis teismo nustatytų draudimų, nustatyta tvarka atsiskaityti, kaip vykdo draudimus ir įpareigojimus. Tuo tarpu specialiesiems apribojimams priskirtini tie, kurie baudžiamajame įstatyme įvadinami kaip draudimai ir įpareigojimai, taip pat tie, kurie nėra nustatyti baudžiamajame įstatyme, bet gali būti teismo paskirti. Kai kuriose valstybėse teisėjai gali skirtis tik tas priemones, kurios numatytos įstatyme, kaip, pavyzdžiui, Prancūzijoje, Italijoje, Alžyre, Tunise, Portugalijoje, Liuksemburge, Lenkijoje. Tuo tarpu Kanadoje, Anglijoje ir Amerikoje teisėjui paliekama teisė skirti ir kitas, įstatyme nenumatytas priemones³³.

Laisvės apribojimas gali būti paskirtas tik tais atvejais, kai jis numatytas straipsnio, pagal kurį kvalifikuojama nusikalstama veika, sankcijoje. Teismas tokią bausmę taip pat gali paskirti, kai straipsnio sankcijoje numatytos bausmės paskyrimas aiškiai prieštarautų teisingumo principui (BK 54 str. 3 dalis), skiriant švelnesnę, negu įstatymo numatytą bausmę

³² Vilniaus m. 3-ojo apylinkės teismo bylos.

³³ Jean Pradel *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius, 2001 (470).

(BK 62 str.) arba lygtinai atleidžiant nuo laisvės atėmimo bausmės ir neatliktą laisvės atėmimo bausmės dalį pakeičiant švelnesne bausme (BK 77 ir 94 str.)³⁴.

Laisvės apribojimo bausmė panaši į bausmės vykdymo atidėjimo bausmę. Tokį panašumą suponuoja tai, kad atidedant bausmės vykdymą, paskiriami įpareigojimai, kuriuos asmuo privalo vykdyti teismo nustatytą laikotarpį, o ši situacija panaši į tą, kuri susiklosto asmeniui paskiriant laisvės apribojimo bausmę. Tačiau yra skirtumų. Bausmės vykdymo atidėjimas gali būti taikomas kur kas dažniau nei laisvės apribojimo bausmė. BK nerasime sankcijos, kurioje laisvės apribojimo bausmė būtų numatyta be alternatyvios galimybės paskirti baudą, areštą ar laisvės atėmimo bausmę. Tam tikrais atvejais bausmės vykdymo atidėjimas gali būti sunkesnis nei laisvės apribojimo bausmė, nes atidėjęs bausmės vykdymą, teismas privalo paskirti vieną ar kelis iš BK numatytų įpareigojimų. Paskyręs laisvės apribojimo bausmę, teismas gali nustatyti viena ar kelis draudimus ar įpareigojimus. Be to, atidėjęs bausmės vykdymą, asmeniui yra paskiriami tik tie įpareigojimai, kurie nustatyti BK, o paskyrus laisvės apribojimo bausmę, asmeniui, be tam tikrų privalomų reikalavimų, yra galimybė paskirti ne tik straipsnyje įteisintus, bet ir jame nenumatytus įpareigojimus bei draudimus. Svarbu ir tai, kad vengiant atlikti laisvės apribojimo bausmę, ji keičiama areštu, o jei asmuo nevykdo paskirtų įpareigojimų per bausmės atidėjimo laikotarpį, teismas įspėja nuteistą apie galimybę panaikinti bausmės vykdymo atidėjimą³⁵.

Laisvės apribojimo bausmė turėtų tapti ekonomiška ir pakankamai efektyvia poveikio priemone asmenims, padariusiems baudžiamuosius nusižengimus bei nesunkius ar apysunkius nusikaltimus.

Bausmės, nesusijusios su laisvės atėmimu privalumai:

- 1) taikant bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu, nuteistajam paliekama galimybė būti savo gyvenamojoje vietoje, dirbi, gyventi šeimoje;
- 2) nuteistasis atlikdamas bausmę, nesusijusią su laisvės atėmimu, gali pradėti ar baigti mokslus, įgyti specialybę, neprarasti ar ugdyti socialiniu įgūdžius ir palaikyti socialinius ryšius;

³⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Vilnius, 2004.

³⁵ Kačerauskas J. 2000 metų Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse įteisintų bausmių, alternatyvių laisvės atėmimui, vertinimas, remiantis baudžiamosios politikos kontekstu // Jurisprudencija, 2004, t. 57(49), p. 113.

- 3) būdamas laisvėje nuteistasis turi galimybę dirbti ir užsidirbti nusikaltimu padarytos žalos atlyginimui;
- 4) taikant bausmę, nesusijusią su laisvės atėmimu, visuomenė turi teisę dalyvauti nuteistųjų pataisos procese;
- 5) nesusijusios su laisvės atėmimu bausmės mokesčių mokėtojams kainuoja pigiau nei laisvės atėmimo vietų išlaikymas³⁶.

5. Laisvės apribojimo bausmės atlikimo sąlygos

Laisvės apribojimo bausmė gali būti skiriama nuo trijų mėnesių iki dviejų metų. Tokios bausmės terminas skaičiuojamas mėnesiais ir metais. Išanalizavus Vilniaus miesto 3-ojo Apylinkės teismo priimtus nuosprendžius bylose, vidutinis skirtų laisvės apribojimo bausmių terminas yra 10,6 mėn.³⁷

Remiantis BK 42 ir 90 straipsniais, laisvės apribojimas gali būti skiriamas pilnamečiui ar nepilnamečiui asmeniui, padariusiam nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą.

BVK 46 straipsnis nustato, kad teismas, paskyręs laisvės apribojimo bausmę, įsiteisėjusio nuosprendžio nuorašą ir patvarkymą vykdyti nuosprendį turi išsiųsti šią bausmę vykdančiai institucijai pagal nuteistojo gyvenamąją vietą. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau - BPK) 342 str. numatyta, jog: “įsiteisėjusį nuosprendį <...> pateikia vykdyti jį priėmęs teismas ne vėliau kaip per tris dienas nuo nuosprendžio įsiteisėjimo arba nuo bylos grąžinimo iš apeliacinės instancijos teismo dienos“.

Nuosprendis, kuriuo paskirta laisvės apribojimo bausmė, pradedamas vykdyti nuo jo nuorašo gavimo bausmę vykdančioje institucijoje – pataisos inspekcijoje dienos. Pataisos inspekcija gavusi nuosprendžio nuorašą ir teisėjo patvarkymą vykdyti nuosprendį, registruoja jį žurnale, kurio formą nustato Pataisos inspekcijų darbo tvarkos (Žin., 2003, Nr. 40-1856) I priedas, ir įrašo nuteistąjį į įskaitą. Be to, pagal gautą nuosprendžio nuorašą pradedama asmens byla, įforminamas antraštinis bylos lapas ir bylos aprašas, kurių formas nustato Pataisos inspekcijų darbo tvarkos (Žin., 2003, Nr. 40-1856) 10 ir 11 priedai. Nuteistųjų, įrašytų į pataisos inspekcijų įskaitą, asmens bylose saugomi visi su nuosprendžio

³⁶ Vilniaus pataisos inspekcija. Prieiga per: www.vpi.lt

³⁷ Vilniaus m. 3-ojo apylinkės teismo bylos.

vykdymu susiję dokumentai, kurie turi būti tvarkingai susiūti (susegti), sunumeruoti ir surašyti asmens bylos apraše.

Įrašius nuteistą į pataisos inspekcijos įskaitą, ne vėliau kaip kitą darbo dieną apie tai raštu pranešama nuosprendį vykdyti pateikusiam teismui ir teritorinei prokuratūrai, taip pat ne vėliau kaip per tris darbo dienas – teritoriniam policijos komisariatui. Pranešimų formą nustato Pataisos inspekcijų darbo tvarkos (Žin., 2003, Nr. 40-1856) 12 ir 13 priedai. Ne vėliau kaip per penkias darbo dienas asmeniui, įrašytam į pataisos inspekcijos įskaitą, išsiunčiamas šaukimas, kurio formą nustato Pataisos inspekcijų darbo tvarkos (Žin., 2003, Nr. 40-1856) 14 priedas, atvykti į pataisos inspekciją.

Nuteistajam pirmą kartą atvykus į pataisos inspekciją surašoma pažyma, kurioje nurodomi nuteistojo asmens duomenys, išsilavinimas, specialybė arba profesija, gyvenamoji ir darbo (mokymosi ar kito užsiėmimo) vieta, šeimyninė padėtis, bendravimo aplinka, pomėgiai, priklausomybės ligos, požiūris į darbą ir mokymąsi bausmės atlikimo metu, socialinės bei asmeninės paramos poreikis ir kiti duomenys. Jei nuteistasis atsisako pateikti pataisos inspekcijos pareigūno prašomą informaciją ar nesutinka, kad pataisos inspekcija jam suteiktų socialinę ar asmeninę paramą, tai nurodoma pažymoje. Be to, pataisos inspekcijoje nuteistasis Kalėjų departamento nustatyta forma pasirašytinai supažindinamas su laisvės apribojimo bausmės atlikimo tvarka, paskirtų draudimų ir įpareigojimų vykdymo tvarka bei sąlygomis, atsiskaitymo už draudimų ir įpareigojimų vykdymą tvarka. Nuteistajam paaiškinamos jo teisės ir pareigos, jis išspėjamas dėl galimų teisinių pasekmių už vengimą atlikti bausmę ir teismo skirtų įpareigojimų ar pareigų nevykdymą, draudimų nesilaikymą, teisės pažeidimų padarymą, taip pat paaiškinama paskatinimo priemonių taikymo tvarka ir pagrindai.

Nuteistasis, kuriam paskirta laisvės apribojimo bausmė, šaukiamas privalo atvykti į šią bausmę vykdančią instituciją – pataisos inspekciją. Jei nuteistasis šios pareigos be svarbių priežasčių neįvykdo, jam gali būti paskirta nuobauda – išspėjimas arba griežtas papeikimas. Svarbiomis priežastimis, dėl kurių nuteistasis neatvyksta į pataisos inspekciją, laikytinos nuteistojo ar jo išlaikytinių, kuriems būtinas slaugymas, liga, komandiruotė, šaukimo negavimas arba pavėluotas gavimas ir pan.

BVK 47 straipsnis numato, kad nuteistasis laisvės apribojimu privalo bausmės atlikimo metu laikytis nustatytų draudimų, vykdyti paskirtus įpareigojimus ir kartą per tris

mėnesius atsiskaityti už paskirtų draudimų ir įpareigojimų vykdymą laisvės apribojimo bausmę vykdančiai institucijai – pataisos inspekcijai.

BK 48 straipsnio 7 dalis nustato, kad „teismas vietoj <...> nurodytų draudimų ir įpareigojimų asmeniui, jo ar kitų baudžiamojo proceso dalyvių prašymu, gali paskirti kitus baudžiamajame įstatyme nenumatytus draudimus ir įpareigojimus, jeigu, teismo nuomone, tai darytų teigiamą įtaką jo elgesiui“. Pavyzdžiui, įpareigojimą rūpintis nukentėjusiojo ūkiu, kol pastarasis gydomi ligoninėje; draudimą vartoti alkoholinius gėrimus; neprisiartinti arčiau kaip 50 metrų prie nukentėjusiojo ar tam tikro objekto ir pan. Įstatyme nenumatytus draudimus ir įpareigojimus teismas gali paskirti tik paties nuteistojo ar kitų baudžiamojo proceso dalyvių (pavyzdžiui, prokuroro, nukentėjusiojo) prašymu, jeigu, teismo nuomone, tai darytų teigiamą įtaką nuteistojo elgesiui. Vilniaus m. 3-asis apylinkės teismas yra skyręs tokius, draudimus ir įpareigojimus, nenumatytus įstatyme, kaip, pavyzdžiui: laisvės apribojimo bausmės atlikimo metu būti priklausomybės ligų reabilitacijos bendruomenėje³⁸; išklausti kursą apie alkoholio žalą sveikatai³⁹; draudimas būnant neblaiviam bendrauti su nukentėjusiaja ir dukra⁴⁰.

Visų pirma, tai aiškiai nurodo teismo kompetencijos ribas, kadangi BK nustatytos nuteistiesiems pareigos, draudimai ir įpareigojimai pasitarnauja kaip saugiklis nuo galimų žmogaus teisių pažeidimų, kita vertus, laisvės apribojimo bausmės skyrimo metu paaiškėjus atitinkamoms baudžiamosios bylos aplinkybėms, į kurias teismas gali atsižvelgti ir paskirti BK nenumatytus įpareigojimus ar draudimus būtent dėl neapibrėžto ir nebaigtinio jų sąrašo. Be to, tai suponuoja galimybę ne tik teismui ir baudžiamojo proceso dalyviams dalyvauti nuteistojo pataisos procese, bet ir pačiam nuteistajam, kas atitinka pagrindinių tarptautinių dokumentų, susijusių su alternatyvomis laisvės atėmimui, reikalavimus. Pavyzdžiui, Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių 34 taisyklė nustato: „kadangi bendruomenės sankcija arba priemonė siekiama užtikrinti pažeidėjo bendradarbiavimą ir įgalinti jį suvokti sankciją kaip teisingą ir pagrįstą reakciją į padarytą nusikaltimą, pažeidėjas turėtų tiek, kiek įmanoma dalyvauti priimant sprendimus dėl jos vykdymo klausimų“⁴¹. Taip pat minėtosios baudžiamojo įstatymo nuostatos atitinka Tokijo taisykles, kurių 3.6 taisyklė rekomenduoja,

³⁸ Vilniaus m. 3-asis apylinkės teismas, bylos Nr. 1-121-506/08.

³⁹ Vilniaus m. 3-asis apylinkės teismas, bylos Nr. 1-246-271/08.

⁴⁰ Vilniaus m. 3-asis apylinkės teismas, bylos Nr. 1-366-628/06.

⁴¹ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (92) 16 „Dėl Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių“. – <http://www.cm.coe.int/ta/rec/1992/92r16.htm>

kad „pažeidėjas turi teisę pateikti prašymą ar skundą teisminėms ar kitoms kompetentingoms nepriklausomoms institucijoms klausimais, susijusiais su jo ar jos asmeninėmis teisėmis taikant priemones, nesusijusias su laisvės atėmimu“. Be to, Tokijo taisyklių 12.1 taisyklė rekomenduoja, kad „nustatydamą sąlygas, kurių turi laikytis pažeidėjas, kompetentinga institucija turi turėti omenyje ir visuomenės poreikius, ir pažeidėjo bei nukentėjusiojo poreikius ir teises“⁴².

Laisvės apribojimo bausmės turinį sudaro nuteistojo pareiga be teismo ar bausmę vykdančios institucijos žinios nekeisti gyvenamosios vietos, vykdyti teismo nustatytus įpareigojimus ir laikytis teismo nustatytų draudimų bei atsiskaityti, kaip vykdomi draudimai ir įpareigojimai. Tokių atsiskaitymų tvarką ir periodiškumą, remiantis Bausmių vykdymo kodeksu, nustato bausmę vykdanči institucija – pataisos inspekcija.

Nuteistojo pareiga be teismo ar bausmę vykdančios institucijos – pataisos inspekcijos leidimo arba žinios nekeisti gyvenamosios vietos reiškia, kad nuteistasis privalo informuoti teismą arba pataisos inspekciją Bausmių vykdymo kodekse nustatyta tvarka apie planuojamą gyvenamosios vietos pakeitimą. Nei teismas, nei pataisos inspekcija tokiu atveju neturėtų drausti arba riboti nuteistojo teisę pakeisti savo gyvenamąją vietą, tačiau šios institucijos (arba bent viena iš jų) turi būti ne vėliau kaip prieš 7 dienas informuotos apie planuojamą naują nuteistojo gyvenamąją vietą. Gyvenamąją vietą pagal CK 2.16 str. (Žin., 2000 Nr. 74-2262) laikoma vieta, kurioje fizinis asmuo (nuteistasis) faktiškai dažniausiai gyvena. Nustatant gyvenamąją nuteistojo vietą, atsižvelgiama į faktinio asmens gyvenimo toje vietoje trukmę ir tęstinumą, duomenis apie gyvenamąją asmens vietą viešuose registruose, taip pat apie paties asmens pareiškimus apie savo gyvenamąją vietą. Nuo 2003 m. sausio 1 d. įsigaliojo Gyvenamosios vietos deklaravimo įstatymas (Žin., 1998, Nr. 66-1910) pagal kurį asmuo privalo deklaruoti savo gyvenamąją vietą.

BK 48 straipsnio 5 dalies 3 punkte nustatyta, kad nuteistajam laisvės apribojimo bausmė teismas gali uždrausti: 1) lankytis tam tikrose vietose, pavyzdžiui, restoranuose, kavinėse, sporto klubuose, lošimo namuose ir pan.; 2) bendrauti su tam tikrais asmenimis ar asmenų grupėmis; 3) turėti, naudoti, įgyti, saugoti pačiam ar perduoti saugoti kitiems asmenims tam tikrus daiktus, pavyzdžiui, šaunamuosius ar kitokius ginklus, mobiliuosius

⁴² Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinės Asamblėjos rezoliucija Nr. 45/110 "Dėl standartinių minimalių su laisvės atėmimu nesusijusių priemonių taisyklių". – <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r110.htm>

telefonus, transporto priemones ir pan. Bet kuris teismo nustatomas draudimas turi būti kiek įmanoma konkretesnis, aiškesnis ir įvykdomas.

BK 47 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad laisvės apribojimo bausmę vykdančios institucijos pareigūnai privalo lankytis nuteistojo gyvenamojoje vietoje ir tikrinti, kaip nuteistasis laikosi jam numatytų draudimų ir vykdo paskirtus įpareigojimus. Tačiau Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto šeštame skirsnyje „Pareigūnų specialiosios teisės“⁴³, kur išvardintos specialiosios pareigūnų teisės, nėra nustatyta, kad pataisos inspekcijų pareigūnai gali atlikti nuteistųjų gyvenamosios vietos, asmenų, nuteistų laisvės apribojimu, apžiūrą ir daiktų patikrinimą. Neturėdami tokios teisės, pareigūnai negali tinkamai užtikrinti aukščiau paminėto teismo draudimo laikymosi. Todėl tikslinga būtų papildyti Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto šeštą skirsnį ir numatyti specialią teisę pataisos inspekcijų pareigūnams – atlikti asmenų, kuriems teismo sprendimu uždrausta turėti, naudoti, įsigyti saugoti pačiam ar perduoti saugoti kitiems asmenims tam tikrus daiktus, jų gyvenamųjų vietų, daiktų apžiūrą.

Nuteistąjį laisvės apribojimu teismas gali įpareigoti: 1) tam tikru laiku būti namuose; 2) atlyginti nusikalstama veika padarytą turtinę žalą ar jos dalį arba tokią žalą pašalinti savo darbu; 3) pradėti dirbti arba užsiregistruoti darbo biržoje, mokytis; 4) gydytis nuo alkoholizmo, narkomanijos, toksikomanijos ar venerinės ligos (jei nuteistasis sutinka); 5) neatlygintinai išdirbti iki 200 valandų per teismo nustatytą, bet ne ilgesnį kaip laisvės apribojimo laiką sveikatos priežiūros, globos ir rūpybos įstaigose ar nevalstybinėse organizacijose, besirūpinančiose neįgaliaisiais ar kitais žmonėmis, kuriems reikia pagalbos. Bet kuris teismo nustatomas įpareigojimas turi būti kiek įmanoma konkretesnis, aiškesnis ir įvykdomas. Įpareigojimas tam tikru laiku būti namuose gali būti skiriamas bet kuriam nuteistajam. Jį skirdamas teismas turi nustatyti tikslų paros laiką, pavyzdžiui, nuo 22 val. iki 7 val., kuomet nuteistasis turi būti namuose. Įpareigojimas atlyginti nusikalstama veika padarytą turtinę žalą ar jos dalį arba tokią žalą pašalinti savo darbu gali būti skiriama tik nuteistajam, kuris nusikalstama veika padarė turtinę žalą. Turtinės žalos dalies atlyginimas skiriamas tik tuo atveju, kai nusikalstamą veiką, kuria padaryta turtinė žala, padarė keli

⁴³ Lietuvos Respublikos tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymas Nr. VIII-1631 (2004-04-18) (Žin., 2000, Nr. 39-1088).

asmenys ir jiems solidariai priteistas žalos atlyginimas. Nusikalstama veika padaryta turтинė žala pagal Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 1999 m. gruodžio 23 d. nutarimo Nr. 23 „Dėl teismų praktikos taikant bendruosius bausmių skyrimo pradmenis“ 9 punktą laikoma „turtinės, fizinės ar moralinės nusikaltimo pasekmės, tiesiogiai kilusios iš nusikalstamos kaltininko veikos“. Ji apima kitos nusikalstamos veikos sąlygotas turtines pasekmes, pavyzdžiui, ligonių kasos išlaidas nukentėjusiajam gydyti, socialinio draudimo išlaidas dėl nukentėjusiojo nedarbingumo ir pan. Įpareigojimas pradėti dirbti arba užsiregistruoti darbo biržoje, mokytis gali būti skirta tik tam nuteistajam, kuris nedirba ir nėra užsiregistravęs darbo biržoje arba nesimoko. Įpareigojimas gydytis nuo alkoholizmo, narkomanijos, toksikomanijos ar venerinės ligos gali būti skiriamas tik tam nuteistajam, kuris serga bent viena paminėta liga ir pats sutinka gydytis. Įpareigojimas neatlygintinai išdirbti iki 200 valandų per teismo nustatytą, bet ne ilgesnį kaip laisvės apribojimo laiką sveikatos priežiūros, globos ir rūpybos įstaigose ar nevalstybinėse organizacijose, besirūpinančiose neįgaliaisiais, senais ar kitais žmonėmis, kuriems reikia pagalbos, gali būti skiriamas bet kuriam nuteistajam. Jį skirdamas teismas nustato tik darbo valandų skaičių, o konkretų darbą parenka bausmę vykdanči institucija – pataisos inspekcija.

BK nėra nustatyta galimybė nuteistajam paskirti įpareigojimą – dalyvauti socialinės reabilitacijos programose. Tačiau manytina, kad tokį įpareigojimą derėtų nustatyti BK, kadangi, atsižvelgiant į tai, ar nuteistasis dalyvauja socialinės reabilitacijos programose, galėtų kisti nuteistųjų teisinė padėtis, tuo tarpu, esant dabartinei situacijai, teismai neatsižvelgia, ar nuteistieji laisvės apribojimu dalyvauja socialinės reabilitacijos programose ar ne, kadangi socialinės reabilitacijos programos, kurias vykdo pataisos inspekcijos, grindžiamos savanoriškumo principu. Be to, šis įpareigojimas užtikrintų efektyvų nuteistųjų laisvės apribojimu dalyvavimą tam tikrose socialinės reabilitacijos formose, kurias vykdo pataisos inspekcijos. Tą patvirtina ir T. Mackevičius 2005 metais atlikta pataisos inspekcijų pareigūnų anoniminė apklausa, kurios tikslas iširti Lietuvos teisės sistemoje įtvirtintų probacijos formų, turinčių probacijos požymių, teisinį reglamentavimą, taip pat Kalėjimų departamentui pavaldžių pataisos inspekcijų veiklą realizuojant šias probacijos formas. Į klausimą „ar reikėtų papildyti BK 48 str. 6 d., nustatant laisvės apribojimu nuteistam

asmeniui pareigą dalyvauti socialinės reabilitacijos programose?“, 96 % apklaustųjų respondentų atsakė teigiamai⁴⁴.

Laisvės apribojimo bausmės taikymo metu ir išvardintų draudimų ir įpareigojimų skyrimo procese įgyvendinamas bausmės skyrimo individualizavimo principas, kuris glaudžiai susijęs su nusikalstamą veiką padariusio asmens asmeninių savybių įvertinimu. Individualizavimas pasireiškia per laisvės apribojimo metu nuteistajam skiriamų draudimų ir įpareigojimų nustatymą bei laisvės apribojimo bausmės taikymo termino nustatymą. Visų pirma, teismas įvertina, ar šios bausmės skyrimu bus pasiekti bausmės tikslai, ir konkrečiu atveju nuteistajam paskiria atitinkamus draudimus ir įpareigojimus, nustatytus BK ar nenustatytus, kurių prašo pats nuteistasis ar proceso dalyviai. Antra, teismas už konkrečios nusikalstamos veikos, nustatytos BK specialiosios dalies straipsniuose, padarymą, nustato nevienodą laisvės apribojimo bausmės terminą. Tokiu būdu laisvės apribojimo bausmės taikymas turi besąlygiškai užtikrinti siekiamų tikslų įgyvendinimą, todėl teismo paskirti draudimai ir įpareigojimai bei paskirtas laisvės apribojimo bausmės terminas privalo būti realiai įgyvendinami ir daryti teigiamą poveikį nuteistojo asmenybei.

Teismo motyvai, skirti laisvės apribojimo bausmę, dažniausiai nurodomi tokie kaip: asmuo prisipažįsta ir nuoširdžiai gailisi; jaunas arba garbingas amžius; anksčiau nebuvo teistas; auginą nepilnamečius vaikus; sutinka gydytis nuo priklausomybės ligų; serga sunkia liga; asmuo dirba ir sutinka grąžinti savo nusikalstamais veiksmais padarytą žalą; šeimyninė padėtis (žmona laukiasi)⁴⁵.

Teismas asmeniui, kuriam paskirta laisvės apribojimo bausmė, gali nustatyti vieną ar kelis tiek baudžiamajame įstatyme numatytus, tiek jame nenumatytus draudimus ir įpareigojimus. Maksimalus teismo paskirtų draudimų ir įpareigojimų skaičius nenustatomas, tačiau jie turi būti tarpusavyje suderinami ir objektyviai įvykdomi, pavyzdžiui, negalima skirti įpareigojimo būti namuose nuo 9 val. iki 18 val. kartu su įpareigojimu dirbti ar mokytis, jei darbas arba mokslas turi vykti tuo pačiu metu ir pan. Teismas, parinkdamas draudimų ir įpareigojimų rūšis bei nustatydamas jų turinį, atsižvelgia į kaltininko asmenybės požymius, kurie lemia jo pavojingumą arba charakterizuoja asmenybę: asmens teistumus, polinkį į girtavimą ir pan., vertybinę orientaciją, elgesį nusikalstamos veikos metu ir po jos,

⁴⁴ Mackevičius T. Alternatyvos laisvės atėmimo bausmei ir jų realizacija: daktaro disertacija, socialiniai mokslai (teisė).- Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas, 2005.

⁴⁵ Vilniaus m. 3-ojo apylinkės teismo bylos.

nusikalstamos veikos priežastis, amžių, šeimyninę padėtį, darbingumą, dirbamą darbą, sveikatą ir pan. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 1999 m. gruodžio 23 d. nutarimo Nr. 23 „Dėl teismų praktikos taikant bendruosius bausmių skyrimo pradmenis“ 5 punktas).

T. Mackevičius savo atliktoje apklausoje užduoda klausimą: „ar reikėtų BK 48 str. numatyti teismams galimybę laisvės apribojimo bausmės atlikimo laikotarpiu, atsižvelgiant į bausmę vykdančios institucijos teikimą bei nuteistojo resocializacijos rezultatus, pakeisti, papildyti ar panaikinti nuteistajam nustatytus draudimus ir įpareigojimus?“⁴⁶. 78 % respondentų atsakė teigiamai, 5 % respondentų atsakė neigiamai ir 17 % respondentų neturėjo tvirtos nuomonės šiuo klausimu. Atsižvelgiant į tyrimo rezultatus, galima būtų teigti, kad BK 48 straipsnyje reikėtų nustatyti teismams galimybę laisvės apribojimo laikotarpiu, atsižvelgiant į bausmę vykdančios institucijos teikimą bei nuteistojo resocializacijos rezultatus, pakeisti, papildyti ar panaikinti nuteistajam skirtus draudimus ir įpareigojimus. Tai atitiktų ir Tokijo taisyklių 10.3⁴⁷ taisyklės nuostatas ir Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių 87 ir 88 taisyklių nuostatas.

6. Laisvės apribojimo bausmę vykdančių institucijų kompetencija

Valstybės prievartos priemonių (taip pat ir bausmių), kurios riboja žmogaus teises ir laisves, taikymas bei įgyvendinimas yra išimtinai valstybės kompetencija. Todėl kiekviena valstybė bausmėms vykdyti sukuria tam tikrą valstybės institucijų, įstaigų ir pareigūnų, taip pat valstybės įgaliotų asmenų sistemą, nes kriminalinių bausmių vykdymas yra išskirtinė valstybės prerogatyva (funkcija), kuriai vykdyti steigiamos specializuotos valstybės institucijos – bausmės vykdančios institucijos. Lietuvoje visas bausmių vykdymo institucijas, įstaigas, pareigūnus ir valstybės įgaliotus asmenis galima suskirstyti pagal kompetenciją į bendrosios kompetencijos subjektus, kuriems bausmių vykdymas yra tik viena iš kelių funkcijų (pvz., Teisingumo ministerija, antstolis), ir specialiosios kompetencijos subjektus, kuriems bausmių vykdymas yra vienintelė funkcija (pvz., Kalėjimų

⁴⁶ Mackevičius T. Alternatyvos laisvės atėmimo bausmei ir jų realizacija: daktaro disertacija, socialiniai mokslai (teisė).- Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas, 2005.

⁴⁷ Standartinių minimalių Jungtinių Tautų Organizacijos taisyklių dėl priemonių, nesusijusių su laisvės atėmimu 10.3 taisyklė numato: „Konkrečios su laisvės atėmimu nesusijusios priemonės ribose reikia kiekvienam atskiram atvejui skirti tinkamesnį priežiūros ir elgesio būdą, kuris būtų nukreiptas padėti pažeidėjui naujai save įvertinti, atsižvelgiant į padaryto pažeidimo pobūdį. Priežiūros ir elgesio tvarka turi būti periodiškai peržiūrima ir, esant būtinybei, koreguojama“.

departamentas prie Teisingumo ministerijos, areštinės)⁴⁸. Prie specialiosios kompetencijos subjektų taip pat priskiriamos ir Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos pavaldžios Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus regionų pataisos inspekcijos (toliau – pataisos inspekcijos), kurioms pavesta vykdyti bausmes nesusijusias su laisvės atėmimu.

Iki 2000 metų rugsėjo mėnesio kriminalinių bausmių vykdymo užtikrinimas buvo Vidaus reikalų ministerijos kompetencijoje, todėl bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu, vykdė Vidaus reikalų ministerijai priklausanti institucija – policija. Tuomet teismo nuosprendžiu paskirtas bausmes vykdė institucija, kuri buvo laikoma jėgos struktūra, todėl sąlyginai pagrindinis dėmesys buvo skiriamas kontrolei. Tai neatitiko tarptautinių aktų keliamų reikalavimų, o tiksliau 1955 m. Ženevoje Jungtinių Tautų Organizacijos priimtų Tipinių minimalių elgesio su kaliniais taisyklių 60.2 punkte įtvirtintų nuostatų, kad nuteistųjų priežiūra neturi būti patikėta policijai ir turi būti derinama su veiksminga socialine parama⁴⁹. Įgyvendinant šią nuostatą bei Europos Ministrų Komiteto rekomendacijas⁵⁰ buvo pradėta reformuoti Lietuvos Respublikos teisinė sistema, ir 2000 m. rugsėjo 1 d. visų kriminalinių bausmių vykdymas buvo perduotas iš Vidaus reikalų Teisingumo ministerijos žinion, o Pataisos reikalų departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos reorganizuotas į Kalėjimų departamentą prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos. Bausmių nesusijusių su laisvės atėmimu ir kitų baudžiamosios atsakomybės realizavimo formų vykdymas buvo perduotas iš policijos, teisingumo ministro 2000 m. rugpjūčio 21 d. įsakymu Nr.178, įsteigtoms penkiasdešimt dvejoms miestų ir rajonų pataisos

⁴⁸ Švedas G. Bausmių vykdymo teisė, mokymo priemonė. Teisinės informacijos centras. Vilnius, 2003.

⁴⁹ Jungtinių Tautų Organizacijos 1955 metų „Tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės“. – <http://www.un.org/russian/document/convents/prison.htm>

⁵⁰ Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinės Asamblėjos rezoliucija Nr. 45/110 „Dėl standartinių minimalių su laisvės atėmimu nesusijusių priemonių taisyklių“; Europos Tarybos Ministrų Komiteto rezoliucija Nr.(65) 1 „Dėl bausmės vykdymo atidėjimo, probacijos ir kitų laisvės atėmimo bausmės alternatyvų“; Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr.(76) 10 „Dėl kai kurių priemonių, alternatyvių laisvės atėmimui“; Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (92) 16 „Dėl Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių“; Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (99) 22 „Dėl kalėjimų perpildymo ir kalėjimų populiacijos padidėjimo“; Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (97) 12 „Dėl personalo, susijusio su sankcijų ir priemonių vykdymu“.

inspekcijoms⁵¹. Šios pataisos inspekcijos neturėjo viešojo juridinio asmens teisinio statuso, funkcionavo neapibrėžtoje teritorijoje⁵². Pataisos inspekcijose buvo 97 pareiginiai etatai, o tuo tarpu jų įskaitoje buvo 14 tūkstančių nuteistųjų⁵³. Siekiant pagerinti pataisos inspekcijų veiklos koordinavimą, aprūpinimą, užtikrinti joms pavestų uždavinių įgyvendinimą, 2001 m. pabaigoje pradėta vykdyti pataisos inspekcijų struktūrinė reforma, kurią įtakojo vis didėjantis dėmesys alternatyvioms laisvės atėmimui bausmėms ir kitoms baudžiamosios atsakomybės realizavimo formoms. 2001 m. gruodžio 29 d. teisingumo ministro įsakymu Nr. 275 buvo įkurtos Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus regionų pataisos inspekcijos⁵⁴. Ši reforma padėjo pataisos inspekcijoms įgyti didesnę savarankiškumą tarp bausmes vykdančių institucijų.

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos duomenimis 2005 m. sausio 1d. pataisos inspekcijų įskaitoje buvo 10946 asmenys, 2008 m. sausio 1d. – 8278 asmenys. Pastebimas bendras asmenų esančiu pataisos inspekcijų įskaitoje skaičiaus sumažėjimas, tačiau daugėja asmenų nuteistų laisvės apribojimu. Taigi į pataisos inspekcijos įskaitą įrašoma vis daugiau žmonių ir vis mažiau jų patenka į įkalinimo įstaigas.

BVK 48 straipsnis nustato laisvės apribojimo bausmę vykdančios institucijos – pataisos inspekcijos ir vykdant šią bausmę dalyvaujančios institucijos – policijos kompetenciją.

Pataisos inspekcija:

- tvarko personalinę nuteistųjų, kuriems paskirtas laisvės apribojimas, įskaitą pagal Pataisos inspekcijų darbo tvarkos (Žin., 2003, Nr. 40-1856) nustatytas taisykles;
- kontroliuoja bausmės atlikimo tvarką ir kaip nuteistieji laikosi numatytų draudimų bei vykdo paskirtus įpareigojimus. Pataisos inspekcijos pareigūnas kontroliuoja šių draudimų laikymąsi, atsižvelgdamas į informaciją, pateiktą

⁵¹ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2000 m. rugpjūčio 21 d. įsakymas Nr. 178 „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos pataisos inspekcijų įsteigimo“ (Žin., 2000, Nr. 70-2077).

⁵² Lietuvos Respublikos Tarybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuso patvirtinimo įstatymo įgyvendinimo įstatymas (Žin., 2000, Nr. 39-1091).

⁵³ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Pataisos inspekcijų veiklos ataskaita už 2000 metus.

⁵⁴ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2001 m. gruodžio 29 d. įsakymas Nr. 275 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos pavaldžių Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus regionų pataisos inspekcijų įsteigimo“ (Žin., 2002, Nr. 3-86).

nuteistojo, policijos pareigūnų, seniūnų (kaimo vietovėse) ir kitų asmenų, taip pat gaudamas dokumentus apie atitinkamų teisės pažeidimų padarymą;

- skiria nuteistiesiems paskatinimo priemones ir nuobaudas (apie tai plačiau parašyta 7 skyriuje);
- vykdo kitas pareigas, nustatytas BVK 46 ir 47 straipsniuose.

Policija:

- atlieka nuteistųjų, kurių buvimo vieta nežinoma, paiešką. Paieška vykdoma pagal pataisos inspekcijos prašymą, vizuotą regiono inspekcijos direktoriaus, kuriame nurodomi asmens duomenys, žymės ir ypatingos žymės, laikas, kada asmuo pasislėpė, galimos jo slapstymosi vietos ir kiti turimi duomenys. Prie prašymo turi būti pridėti asmens nuotrauka, teismo nuosprendžio kopija ir turima informacija apie pasislėpimo priežastis;
- kontroliuoja nuteistiesiems paskirtų draudimų ir įpareigojimų vykdymą.

Toks pataisos inspekcijų ir policijos funkcijų išskyrimas manau nėra tikslingas, nes bausmių vykdymas nėra tiesioginė policijos funkcija, policijos paskirtis nėra kriminalinių bausmių vykdymas⁵⁵, taip pat policijos pareigūnų profesinis parengimas neatitinka bausmes vykdančių institucijų personalui keliamų reikalavimų.

Pataisos inspekcijos pareigūnai tikrina, kaip nuteistasis laisvės apribojimu laikosi nustatytų draudimų ir vykdo paskirtus įpareigojimus. Vykdydami šias funkcijas, pataisos inspekcijų pareigūnai įsitikina, kaip nuteistieji laikosi teismo paskirtų draudimų ir įpareigojimų, gaudami atitinkamus dokumentus iš įvairių įstaigų bei organizacijų, pvz., iš darbo biržos raštą ar pažymą, kad nuteistasis užsiregistravo joje, iš mokymo įstaigos, kad pradėjo mokytis, iš gydymo įstaigos, kad gydosi nuo alkoholizmo, iš darbovietės, kad įsidarbino, iš nukentėjusiojo, antstolio ar kitų institucijų dėl žalos atlyginimo.

Draudimų – lankytis tam tikrose vietose, bendrauti su tam tikrais asmenimis ar asmenų grupėmis, turėti, naudoti, įgyti, saugoti pačiam ar neperduoti saugoti kitiems asmenims tam tikrus daiktus, tam tikru laiku būti namie ir kt. – laikymosi užtikrinimui

⁵⁵ Lietuvos Respublikos policijos įstatymas (Žin., 1991, Nr. 2-22).

Lietuvos Respublikos teisingumo ministras ir Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministras 2003 m. kovo 13 d. pasirašė įsakymą Nr.72/IV-75 „Dėl pataisos inspekcijų ir policijos bendradarbiavimo, vykdant laisvės apribojimo bausmę“. Šis dviejų ministrų įsakymas nustatė, kokios yra pataisos inspekcijų ir policijos funkcijos, vykdant laisvės apribojimo bausme nuteistų asmenų priežiūrą. Pataisos inspekcijos pateikia policijai duomenis apie į jų įskaitą įrašytus asmenis, tuo tarpu policijos pareigūnai – „kontroliuoja, kaip asmenys, nuteisti laisvės apribojimo bausme, laikosi paskirtų draudimų ir įpareigojimų“⁵⁶. Apie įpareigojimų nevykdymo ir draudimų nesilaikymo atvejus policija turi nedelsiant informuoti pataisos inspekcijų pareigūnus, kurie atitinkamai gali taikyti laisvės apribojimo bausme nuteistam asmeniui nuobaudas – įspėjimą arba griežtą papeikimą.

Teismui įpareigojus laisvės apribojimu nuteistą asmenį neatlygintinai išdirbti iki 200 valandų per teismo nustatytą laiką sveikatos priežiūros, globos ir rūpybos įstaigose ar nevalstybinėse organizacijose, kurios rūpinasi invalidais, nusenusiais ar kitais pagalbos reikalingais žmonėmis, pataisos inspekcijos pareigūnas, prieš tai suderinęs su bausmės vykdymo vietovėje esančių sveikatos priežiūros, globos ir rūpybos įstaigų ar nevalstybinių organizacijų, kurios rūpinasi invalidais, nusenusiais ar kitokiais pagalbos reikalingais žmonėmis, administracija ar nuteistajam pačiam pasirinkus tokią įstaigą ir pristaciūs įstaigos vadovybės raštišką sutikimą, išduoda siuntimą į šią įstaigą. Kaip asmuo atlieka darbus, pataisos inspekcijos pareigūnas kontroliuoja „...gaudamas dokumentus, patvirtinančius, kad asmuo nevengia įvykdyti paskirtą įsipareigojimą“⁵⁷. Skyrimas atlikti nuteistajam nemokamus darbus sveikatos priežiūros, globos ir rūpybos įstaigose ar nevalstybinėse organizacijose, kurios rūpinasi invalidais, nusenusiais ar kitokiais pagalbos reikalingais žmonėmis, atitinka Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių 67 taisyklę, kurioje nustatyta, kad atliekami darbai turi būti visuomenei naudingi bei prasmingi.

⁵⁶ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2003 m. kovo 13 d. įsakymas Nr. 72/IV-75 „Dėl pataisos inspekcijų ir policijos bendradarbiavimo vykdant laisvės apribojimo bausmę, tvarkos patvirtinimo“.

⁵⁷ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. balandžio 17 d. įsakymas Nr. 107 „Dėl pataisos inspekcijų pareigūnų įgaliojimų skiriant nuteistiesiems, atliekantiems viešųjų darbų ir laisvės apribojimo bausmes, bei lygtinai paleistiems iš pataisos įstaigų paskatinimo priemonės ir nuobaudas, bei jų skyrimo tvarkos, lygtinai paleistų iš laisvės atėmimo vietų itin piktybiškų viešosios tvarkos ir nustatytų pareigų pažeidimų sąrašo ir pataisos inspekcijų darbo tvarkos patvirtinimo“ (Žin., 2003, Nr. 40-1856).

Pataisos inspekcijoms taip pat yra suteiktos tam tikros teisės vykdant laisvės apribojimo bausmę, pvz., teismui paskyrus nuteistajam įpareigojimus, nenumatytus BK, pataisos inspekcijoms yra suteikta teisė pačioms nustatyti, kaip nuteistieji vykdys paskirtus įpareigojimus (BVK 47 straipsnio 4 dalis). Nuteistajam nesilaikant teismo paskirtų įpareigojimų, pataisos inspekcijos taip pat gali taikyti ir tam tikras „sankcijas“: išpėjimą, griežtą papeikimą arba pateikti teismui teikimą dėl laisvės apribojimo bausmės pakeitimo areštu.

Vykdant šią bausmę, pataisos inspekcijos atlieka ne tik kontrolės funkcijas, kaip vykdant viešųjų teisių atėmimo ar viešųjų darbų bausmes, bet privalo teikti ir socialinę paramą, sprendžiant asmenines ir socialines nuteistųjų problemas. Pataisos institucijų darbo tvarkos 12.14 p. yra nustatyta, kad pataisos inspekcijų funkcija yra padėti laisvės apribojimo bausme nuteistiems asmenims spręsti asmenines ir socialines problemas (asmens dokumentų tvarkymo, įsidarbinimo, gyvenamojo būsto, priklausomybės ligų ir kitas), teikti individualią moralinę paramą, pagal kompetenciją teikti socialinę pagalbą nepiniginėmis formomis: konsultuoti, informuoti, nukreipti į įstaigas, įmones ar organizacijas, teikiančias paslaugas asmenims, turintiems priklausomybę nuo psichiką veikiančių medžiagų, padėti laisvės apribojimo bausme nuteistiems asmenims bendrauti su šiomis įstaigomis, teikti kitą jiems būtiną pagalbą asmeninės ir socialinės paramos klausimais⁵⁸. Nors pati socialinės paramos teikimo bei nuteistųjų socialinių problemų procedūra pataisos inspekcijų veiklą reglamentuojančiuose teisės aktuose nėra nustatyta, pareigūnai paramą teikia individualaus darbo su laisvės apribojimo bausme nuteistaisiais asmenimis metu.

Laisvės apribojimas yra vienintelė iš pataisos inspekcijų vykdomų alternatyvių laisvės apribojimui bausmių, kurios metu pataisos inspekcijoms vykdant šia bausme nuteisto asmens priežiūrą įstatymuose yra nustatyta pareiga teikti nuteistiesiems socialinę (asmeninę) paramą.

Pataisos inspekcijos pareigūnas, pagal nustatytą Pataisos inspekcijų darbo tvarką, privalo dirbti individualų darbą su nuteistuoju, atsižvelgdamas į jo elgesį bausmės atlikimo

⁵⁸ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. balandžio 17 d. įsakymas Nr. 107 „Dėl pataisos inspekcijų pareigūnų įgaliojimų skiriant nuteistiesiems, atliekantiems viešųjų darbų ir laisvės apribojimo bausmes, bei lygtinai paleistiems iš pataisos įstaigų paskatinimo priemonės ir nuobaudas, bei jų skyrimo tvarkos, lygtinai paleistų iš laisvės atėmimo vietų itin piktybiškų viešosios tvarkos ir nustatytų pareigų pažeidimų sąrašo ir pataisos inspekcijų darbo tvarkos patvirtinimo“ (Žin., 2003, Nr. 40-1856).

metu. Individualus darbas atliekamas pataisos inspekcijos pareigūno ir nuteistojo susitikimų, kurie turi vykti ne rečiau kaip vieną kartą per du mėnesius, metu. Šis darbas fiksuojamas pažymose, kurios saugomos asmens bylose. Jose turi būti informacija apie nuteistojo elgesį, pareigų vykdymą, suteiktą socialinę ar asmeninę paramą, paskirtas drausmines nuobaudas ar paskatinimo priemonės, taip pat gali būti nurodyti kiti reikšmingi duomenys. Be to, pataisos inspekcijos pareigūnas pagal pataisos inspekcijos vadovo nustatytą ir su rajono meru arba seniūnu suderintą grafiką turi priimti nuteistuosius ir kitus suinteresuotus asmenis seniūnijų patalpose (kaimo vietovėse).

BVK 19 straipsnis numato pataisos inspekcijos ir policijos bendradarbiavimą, vykdant laisvės apribojimo bausmę. „Pataisos inspekcijų ir policijos bendradarbiavimo vykdant laisvės apribojimo bausmę tvarką reglamentuoja Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos regionų pataisos inspekcijų bei joms pavaldžių teritorinių pataisos inspekcijų ir teritorinių policijos įstaigų bendradarbiavimą vykdant laisvės apribojimo bausmę“⁵⁹.

Pataisos inspekcijų ir policijos įstaigų įgaliotieji pareigūnai ne rečiau kaip kartą per pusę metų rengia bendrus pasitarimus dėl laisvės apribojimo bausmės vykdymo ir apie šiuos pasitarimus su pridėtais pasitarimų protokolais informuoja Kalėjimų departamentą prie Teisingumo ministerijos bei Policijos departamentą prie Vidaus reikalų ministerijos. Tvarkos vykdymą kontroliuoja ir koordinuoja Kalėjimų departamentas prie Teisingumo ministerijos ir Policijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos.

Bausmių vykdymas nėra tiesioginė policijos funkcija, todėl minėtas straipsnis apibrėžia, kad policija, neperžengdama nustatytos kompetencijos, atlieka aukščiau minėtas funkcijas. Viena vertus tai suprantama, kadangi atskirus BK 48 straipsnio 5 dalyje nustatytus teismo skiriamus draudimus dėl jų specifikos gali vykdyti tikrai policija, kuri, kaip operatyvinės veiklos subjektas, turi teisę taip pat operatyvinės veiklos metodais kontroliuoti, kaip nuteistasis laisvės apribojimu laikosi teismo paskirtų draudimų ir įpareigojimų. Tačiau policijos paskirtis nėra kriminalinių bausmių vykdymas⁶⁰, taip pat policijos pareigūnų profesinis parengimas neatitinka bausmės vykdančių institucijų personalui keliamų

⁵⁹ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2003 m. kovo 13 d. įsakymas Nr. 72/IV-75 „Dėl pataisos inspekcijų ir policijos bendradarbiavimo vykdant laisvės apribojimo bausmę, tvarkos patvirtinimo“.

⁶⁰ Lietuvos Respublikos policijos įstatymas (Žin., 1991, Nr. 2-22).

reikalavimų. Be to, teigtina, kad galiojanti bausmių vykdymo įstatymo redakcija neatitinka tarptautinių teisės aktų keliamų reikalavimų, nes 1955 metais Ženevoje Jungtinių Tautų Organizacijos priimtose „Tipinėse minimaliose elgesio taisyklėse“ yra įtvirtinta aiški nuostata, kad nuteistųjų priežiūra neturi būti patikėta policijai ir turi būti derinama su veiksminga socialine parama (Tipinių minimalių elgesio su kaliniais taisyklių 60.2 taisyklė)⁶¹. Tokijo taisyklių 16.2 taisyklė taip pat rekomenduoja „prieš pradėdant tarnybą personalui suteikiamas parengimas, apimantis instruktavimą dėl nesusijusių su laisvės atėmimu priemonių pobūdžio, priežiūros ir įvairių su laisvės atėmimu nesusijusių priemonių naudojimo tikslų“. Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių 38-41 taisyklės rekomenduoja, kad:

1) už vykdymą atsakingų darbuotojų skaičius turi būti pakankamas įvairioms jiems skirtoms pareigoms efektyviai atlikti. Jie turi pasižymėti toms funkcijoms atlikti būtinomis asmeninėmis ir profesinėmis savybėmis. Siekiant užtikrinti, kad darbuotojų skaičius ir asmeninės savybės atitiktų darbo krūvį bei jų darbui reikalingus profesinius įgūdžius ir patirtį, parengiamos normos ir darbo kryptys (38 taisyklė);

2) už vykdymą atsakingi darbuotojai atitinkamai apmokomi; jiems suteikiama informacija, kuri įgalins juos realiai suvokti savo konkrečios veiklos sritį, konkrečias pareigas ir darbo etikos reikalavimus. Jų profesinė kompetencija nuolat atnaujinama ir keliami mokymais, veiklos priežiūromis ir įvertinimais (39 taisyklė);

3) darbuotojai skiriami tokiu teisiniu, finansiniu ir darbo valandų pagrindu, kad būtų užtikrinamas profesinis ir asmeninis tęstinumas, kad didėtų darbuotojų tarnybinis sąmoningumas ir kad jų padėtis tarnybos sąlygų prasme prilygtų kitų ekvivalenčias funkcijas atliekančių tarnybų darbuotojų padėčiai (40 taisyklė);

4) darbuotojai atsakingi įstatymu nustatytai sankcijas ir priemones vykdančiai institucijai. Ši institucija nustato savo darbuotojų pareigas, teises ir atsakomybę, organizuoja tokių darbuotojų priežiūrą ir jų darbo efektyvumo įvertinimą (41 taisyklė).

Darytina išvada, kad policijos pareigūnai negali ir neturi dalyvauti kriminalinių bausmių realizavimo procese, kadangi tai neatitinka pagrindinių tarptautinių dokumentų,

⁶¹ Jungtinių Tautų Organizacijos 1995 metų „Tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės“. – <http://www.un.org/russian/document/converts/prison.htm>

susijusių su alternatyvomis laisvės atėmimui, rekomendacijų, todėl tikslinga būtų atsisakyti policijos vaidmens realizuojant laisvės apribojimo bausmę.

Į T. Mackevičius atliktos apklausos klausimą „ar nemanote, kad policijos dalyvavimas vykdant laisvės apribojimo bausmę nėra tikslingas, kadangi policijos tiesioginė paskirtis nėra kriminalinių bausmių vykdymas, policijos pareigūnų profesinis pasirengimas neatitinka bausmes vykdančių institucijų personalui keliamų reikalavimų?“, 89 % apklaustųjų respondentų atsakė teigiamai, 5 % respondentų atsakė neigiamai, ir 6 % respondentų šiuo klausimu neturėjo tvirtos nuomonės⁶².

Gauti tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad reikėtų atsisakyti policijos dalyvavimo vykdant laisvės apribojimo bausmę, kadangi policijos tiesioginė paskirtis nėra kriminalinių bausmių vykdymas, o policijos pareigūnų profesinis pasirengimas neatitinka bausmes vykdančių institucijų personalui keliamų reikalavimų, kadangi už tai pasisakė 89 % apklaustųjų respondentų. Pažymėtina, kad tai taip pat atitiktų tarptautinių dokumentų, susijusių su alternatyvomis laisvės atėmimui, rekomendacijas ir kitų tarptautinių dokumentų, susijusių su bausmes vykdančiam personalui keliamais reikalavimais, rekomendacijas, t.y. Tokijo taisyklės, JTO 1955 m. priimtas „Tipinės minimalias elgesio taisyklės“, „Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklės“ bei Europos Tarybos Ministrų komiteto 1997 metais priimtą rekomendaciją „Dėl personalo, susijusio su sankcijų ir priemonių vykdymu“.

7. Laisvės apribojimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems skiriamos paskatinimo priemonės ir nuobaudos

BVK 49 straipsnis reglamentuoja paskatinimo priemones ir nuobaudas, skiriamas nuteistiesiems, atliekantiems laisvės apribojimo bausmę, taip pat jų skyrimo tvarką.

Už dorą elgesį ir pavyzdinę draudimų laikymąsi bei įpareigojimų vykdymą laisvės apribojimo bausmę vykdančios institucijos – pataisos inspekcijos pareigūnai nuteistiesiems gali skirti paskatinimo priemones:

- 1) padėką;
- 2) prieš terminą panaikinti paskirtą nuobaudą.

⁶² Mackevičius T. Alternatyvos laisvės atėmimo bausmei ir jų realizacija: daktaro disertacija, socialiniai mokslai (teisė).- Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas, 2005.

Paskatinimo priemonę turi teisę skirti regiono pataisos inspekcijos direktorius ir pareigūnas, kuris pagal pareigybės aprašymą vadovauja teritorinei pataisos inspekcijai. Paskatinimo priemonė skiriama šių pareigūnų nutarimais. Nuteistiesiems negalima skirti paskatinimo priemonių, išskyrus paskirtos nuobaudos panaikinimą prieš terminą, jeigu jie turi galiojančių nuobaudų. Paskatinimo tvarka nuteistajam gali būti prieš terminą panaikinta vienu metu viena galiojusi nuobauda. Nuteistasis supažindinamas su paskatinimo priemonės skyrimu.

Už vengimą atlikti laisvės apribojimo bausmę šią bausmę vykdančios institucijos – pataisos inspekcijos pareigūnai gali skirti nuteistiesiems nuobaudas:

- 1) įspėjimą;
- 2) griežtą papeikimą.

Vengimu atlikti laisvės apribojimo bausmę laikytinas nuteistajam nustatytų draudimų pažeidimas ar nesilaikymas, įpareigojimų nevykdymas, netinkamas draudimų ar įpareigojimų laikymasis ar vykdymas, pareigos atsiskaityti, kaip vykdomi draudimai ir įpareigojimai, nevykdymas ar netinkamas vykdymas, arba atsiskaitymo nustatytos tvarkos pažeidimai ir pan. Vengimu atlikti laisvės apribojimo bausmę nelaikytini tokie atvejai, kai nuteistasis nesilaiko ar pažeidžia draudimus, nevykdo ar netinkamai vykdo įpareigojimus, pažeidžia atsiskaitymo tvarką ar neatsiskaito dėl objektyvių priežasčių arba kitų svarbių priežasčių, pavyzdžiui, ligos, ligojimo slaugymo ir pan., taip pat pavieniais smulkūs, formalūs pažeidimai.

Nuobaudą turi teisę skirti regiono pataisos inspektorius ir pareigūnas, kuris pagal pareigybės aprašymą vadovauja teritorinei pataisos inspekcijai. Nuobauda skiriama šių pareigūnų nutarimais. Skiriant ja atsižvelgiama į pažeidimo padarymo aplinkybes, anksčiau paskirtas nuobaudas ir jų pobūdį, taip pat nuteistojo raštišką pasiaiškinimą dėl pažeidimo. Skiriamos nuobaudos turi atitikti pažeidimų pobūdį ir sunkumą. Jeigu nuteistasis atsisako pateikti raštišką pasiaiškinimą, šis atsisakymas įforminamas protokolu. Skiriant nuobaudą nuteistajam iš anksto pranešama apie pažeidimą, kuriuo jis įtariamas. Jeigu nuteistasis, kurį norima informuoti apie tokį pažeidimą, šaukiamas vengia atvykti į pataisos inspekciją, tai nurodoma pažymoje. Nuobauda gali būti skiriama tik pažeidimą padariusiam nuteistajam. Už vieną ir tą patį pažeidimą galima skirti tik vieną nuobaudą. Už kelis vienu metu padarytus pažeidimus taip pat skiriama viena nuobauda. Nuobauda gali būti paskirta ne vėliau kaip per

dešimt parų nuo pažeidimo paaiškėjimo dienos, bet ne vėliau kaip per vieną mėnesį nuo pažeidimo padarymo dienos. Su paskirta nuobauda nuteistasis supažindinamas pasirašytinai arba šio nutarimo kopija nuteistajam išsiunčiama registruotu laišku ne vėliau kaip kitą darbo dieną po nuobaudos paskyrimo.

Nuteistasis turi teisę per penkias darbo dienas nuo nuobaudos paskyrimo apskusti ją aukštesniajam pagal pareigas pareigūnui, kuris nuobaudą panaikina, jeigu ji paskirta pažeidimo nepadariusiam nuteistajam arba ją paskyręs pareigūnas viršijo įgaliojimus. Nuobaudos paskyrimo diena, nuo kurios pradedamas skaičiuoti penkių dienų apskundimo terminas, laikytina diena, kurią nuteistasis pasirašytinai supažindintas su nuobaudos paskyrimu arba registruoto laiško su nutarimo skirti nuobaudą kopija gavimo diena. Regiono pataisos inspekcijos direktoriaus sprendimas dėl nuobaudos skyrimo gali būti apskundžiamas Kalėjimo departamento direktoriui. Šis pareigūnas skundą turi išnagrinėti ne vėliau kaip per keturiolika dienų nuo jo gavimo dienos, o jei dėl skundo atliekamas patikrinimas, - per keturiolika dienų nuo patikrinimo baigimo dienos. Kalėjimų departamento direktoriaus veiksmai ir sprendimai per dvidešimt dienų nuo jų įteikimo gali būti skundžiami apygardos administraciniam teismui. Skundo padavimo ir nagrinėjimo apygardos administraciniame teisme tvarką reglamentuoja Administracinių bylų teisenos įstatymas (Žin., 1999, Nr. 13-308; 2000, Nr. 85-2566).

Jeigu asmuo vengia atlikti laisvės apribojimo bausmę, bausmės atlikimo vietos apylinkės teismas bausmę vykdančios institucijos – pataisos inspekcijos teikimu gali šią bausmę pakeisti areštu, pagal BK 49 ir 65 str. nustatytas taisykles. Laisvės apribojimo bausmės pakeitimas areštu galimas tik tuomet, jei nuteistasis jau baustas drausmine tvarka už vengimą atlikti laisvės apribojimo bausmę. Pataisos inspekcijos teikime turi būti nurodomi nuteistojo asmens duomenys, išsilavinimas, gyvenamoji ir darbo (mokymosi ar kito užsiėmimo) vieta, šeimyninė padėtis, bendravimo aplinka, priklausomybės ligos, požiūris į darbą ir mokymąsi bausmės atlikimo metu, atlikta laisvės apribojimo bausmės dalis, taip pat pažeidimai, kuriuos padarė nuteistasis, skirtos nuobaudos ir pasiūlymas laisvės apribojimo bausmę pakeisti areštu. Areštas, kaip kriminalinė bausmė, yra trumpalaikis laisvės atėmimas, įtvirtintas BK 42 ir 49 straipsniuose, o jį skiria teismas BK specialiojoje dalyje nustatytais atvejais. Arešto terminas skaičiuojamas paromis. Už nusikaltimą nustatoma nuo penkiolikos iki devyniasdešimt parų arešto, už baudžiamąjį nusižengimą – nuo dešimties iki

keturiasdešimt penkių parų arešto. Arešto laiką nustato teismas skirdamas bausmę. Pagal bausmių sudėjimo ir keitimo taisykles, nustatytas BK 65 straipsnyje, viena arešto para prilyginama dviem laisvės apribojimo dienom (1:2). Tai kas laikoma vengimu jau buvo aptarta aukščiau. Ar asmuo vengia atlikti laisvės apribojimo bausmę ir kokia atsakomybės priemonė taikyti, sprendžia teismas bausmę vykdančios institucijos – pataisos inspekcijos teikimu.

Tokiu būdu, jei nuteistasis vengia atlikti laisvės apribojimo bausmę, jam numatyta vienintelė sankcija – areštas. Tuo tarpu tiek Tokijo taisyklės, tiek Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklės rekomenduoja, kad kiek leidžia galimybės, būtų vengiama alternatyvios bausmės pakeitimo laisvės atėmimo bausme. Tokijo taisyklėse rekomenduojama, kad jei su laisvės atėmimu nesusijusi priemonė neefektyvi, neturėtų būti automatiškai taikomas laisvės atėmimas, todėl šios priemonės keitimo ir panaikinimo atveju kompetentinga institucija turėtų nustatyti tinkamą alternatyvą, su laisvės atėmimu nesusijusią priemonę, o įkalinimo bausmė gali būti skiriama tik nesant kitų tinkamų alternatyvų (Tokijo taisyklių 14.3., 14.4. taisyklės). Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklės taip pat rekomenduoja įstatymuose nenumatyti automatiško bendruomenės sankcijos arba priemonės pakeitimo įkalinimu tuo atveju, jei nevykdoma kokia nors paskirta sąlyga ar įpareigojimas, o pakeitimas nebūtinai reiškia sprendimą skirti įkalinimą (Europos bendruomeninių sankcijų taisyklių 10, 78, 82-86 taisyklės). T. Mackevičiaus atliktos, pataisos inspekcijos pareigūnų, apklausos metu į klausimą „ar nemanote, kad už vengimą atlikti laisvės apribojimo bausmę reikėtų nustatyti, jog ši bausmė keičiama ne tik areštu, bet ir bauda ar viešaisiais darbais?“, 89 % apklaustųjų respondentų atsakė teigimai, 2 % apklaustųjų atsakė neigiamai, 7 % respondentų šiuo klausimu neturėjo tvirtos nuomonės ir 2% pareiškė kitą nuomonę. Visi aukščiau išdėstyti argumentai leidžia teigti, kad BK 48 straipsnyje ir BVK 49 straipsnyje derėtų nustatyti, kad asmeniui vengiant atlikti laisvės apribojimo bausmę, ši bausmė jam keičiama bauda, viešaisiais darbais arba areštu. Pažymėtina ir tai, kad padarius atitinkamus baudžiamojo ir bausmių vykdymo įstatymų pakeitimus, būtų ribojamas įkalinimo taikymas.

Vilniaus m. 3-ojo apylinkės teismo praktikoje yra tik vienas nuosprendis, kur laisvės apribojimo bausmė pakeičiama į areštą. Konkrečiu atveju asmeniui už teismo įpareigojimų nevykdymą skirtas išpėjimas. Vėliau, už tolesnį teismo įpareigojimų nevykdymą skirtas

griežtas papeikimas. Asmuo nevykdo paskirto įpareigojimas pradėti dirbi, kviečiamas į Pataisos inspekciją neatvyksta, pagal gyvenamąją vietą nerandamas. Atlygino tik dalį, savo neteisėtais veiksmais padarytos, žalos, o likusios dalies neatlygino. Taigi nustatyta, kad asmuo vengia atlikti jam paskirtą laisvės apribojimo bausmę. Todėl paskirtoji bausmė keičiama areštu⁶³. Vadovaujantis Tokijo taisyklėmis laisvės apribojimo bausmę galima būtų keisti viešųjų darbų bausme. Tokiu būdu asmeniui paliekama galimybė įsidarbinti ir atlyginti padarytą žalą, kas skyrus areštą tampa įmanoma.

Nutarimai dėl paskatinimo priemonių ir nuobaudų skyrimo nuteistiesiems registruojami žurnale ir kartu su visa susijusia dokumentine medžiaga saugomi nuteistųjų asmenų bylose. Duomenys apie nuteistiesiems paskirtas paskatinimo priemones ir nuobaudas kiekvieną ketvirtį pateikiami Kalėjimų departamentui kartu su ataskaitomis.

Laisvės apribojimo bausmę vykdančios institucijos – pataisos inspekcijos pareigūnų įgaliojimus skiriant paskatinimo priemones ir nuobaudas, taip pat paskatinimo priemonių ir nuobaudų skyrimo laisvės apribojimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems tvarką nustato teisingumo ministro įsakymu patvirtinti „Pataisos inspekcijų pareigūnų įgaliojimai, skiriant nuteistiesiems, atliekantiems viešųjų darbų ir laisvės apribojimo bausmes, bei lygtinai paleistiems iš pataisos įstaigų asmenims paskatinimo priemones ir nuobaudas, bei jų skyrimo tvarką“ (Žin., 2003, Nr. 40-1856).

8. Atleidimas nuo laisvės apribojimo bausmės ir baudžiamojo poveikio priemonių paskyrimas.

Didžiojoje Britanijoje ir Kipre egzistuoja besąlygiškas atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės. Pripažindamas teisiamojo kaltę, teismas neskiria bausmės, jei mano, kad ji nereikalinga. Teismo atlaidumą gali lemti ir tai, kad tam tikrą laikotarpį nebuvo padaryta nusižengimų (angl. *conditional discharge* – „sąlyginis atleidimas“): bausmė skiriama tik jei buvo prastai elgiamasi.

Prancūzijoje 1975 metais įvestas atleidimas nuo bausmės. 1994 m. BK 132–59 straipsnyje numatyta, kad: „nuo bausmės gali būti atleidžiama, jei kaltininkas pasitaisė, padaryta žala yra atlyginta ir nusikaltimo pasekmės išnyko“. Tuo metu, kai šios trys sąlygos

⁶³ Vilniaus m. 3-asis apylinkės teismas, bylos Nr. T-5-252-576/07.

yra įgyvendinamos, teismas gali iki vienerių metų atidėti bausmės paskelbimą. Atidėjimas būna paprastas, su bandomuoju laikotarpiu arba su konkrečiais teismo nurodymais⁶⁴.

Lietuvoje atleidimas nuo bausmės – tai asmens, apkaltinamuoju teismo nuosprendžiu pripažinto kaltu nusikaltimo padarymu, sąlyginis arba besąlyginis atleidimas nuo visos ar dalies bausmės atlikimo.

Bausme siekiama ne tik nubausti nusikaltimą padariusį asmenį, bet ir jį pataisyti. Viena iš pataisymo tikslo pasiekimo formų yra asmens, pripažinto kaltu nusikaltimo padarymu, atleidimas nuo paskirtos bausmės atlikimo. Jau net pirmojo BK straipsnio 2 dalies 3 punktas numato, kad baudžiamasis kodeksas nustato baudžiamosios atsakomybės pagrindus ir sąlygas, taip pat pagrindus ir sąlygas, kuriais nusikalstamas veikas padarę asmenys gali būti atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės. Ši nuostata užprogramuoja patraukimo baudžiamojon atsakomybėn teisėtumo, asmenų lygybės prieš įstatymą ir teismą, humanizmo ir pan. principų realizavimą. Asmuo gali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, jeigu jo padaryta veika atitinka BK specialiosios dalies straipsnyje įtvirtintą nusikalstamos veikos sudėtį. Kita vertus, įstatymų leidėjas iš anksto daro prielaidą, kad padarytos veikos, kurios atitinka baudžiamojo įstatymo įtvirtintą nusikalstamos veikos sudėtį, ne visais atvejais pavojingos tokiu mastu, kad baudžiamoji atsakomybė turi būtų realizuojama skiriant bausmę. Ši įstatymų leidėjo nuostata rodo, kad kiti BK straipsniai turi nustatyti teisinius pagrindus, kuriais remiantis galima spręsti, ar asmuo, kuris padarė BK numatytą nusikalstamą veiką, gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės, taip pat tokio atleidimo pagrindus ir sąlygas.

Teigimai vertinti reikėtų tai, kad įstatymų leidėjas atsižvelgė į paties nuteistojo poreikius ir interesus bei baudžiamajame įstatyme nustatė, kad jeigu nuteistasis dėl objektyvių priežasčių negali įvykdyti nustatytų įpareigojimų, teismas bausmę vykdančios institucijos – pataisos inspekcijos teikimu, gali atleisti jį nuo bausmės vietoj jos paskirdamas baudžiamojo kodekso IX skyriuje numatytą baudžiamojo poveikio priemonę (BK 48 straipsnio 9 dalis ir BVK 48 straipsnio 2 dalis). BK IX skyriaus 67 straipsnyje nustatytos šios baudžiamojo poveikio priemonės: 1) uždraudimas naudotis specialia teise; 2) turtinės žalos atlyginimas ar pašalinimas; 3) nemokami darbai; 4) įmoka į nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą; 5) turto konfiskavimas.

⁶⁴ Pradel Jean Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius, 2001 (540-541).

Objektyviomis priežastimis, dėl kurių nuteistasis negali įvykdyti nustatytų įpareigojimų, laikytini tokie atvejai, kai nuteistasis po nuosprendžio įsiteisėjimo tampa invalidu, suserga liga, sulaukia pensinio amžiaus, išeina vaiko priežiūros atostogų, jei moteris – nėštumo ir gimdymo atostogų ir pan., ir dėl šių priežasčių negali įvykdyti nustatytų įpareigojimų arba jų įvykdymas tampa labai sudėtingas pakankamai ilgam laikotarpiui. Ar priežastį, dėl kurios nuteistasis negali įvykdyti įpareigojimų, pripažinti objektyvia, sprendžia teismas.

Remiantis BK komentaru, asmenį nubaustą laisvės apribojimo bausme galima atleisti nuo paskirtos bausmės prieš terminą tik dėl ligos (BK 76 str.), amnestijos (BK 78 str.) arba malonės (BK 79 str.) tvarka.

BK 76 straipsnis numato galimybę atleisti nusikalstamą veiką padariusį asmenį nuo bausmės dėl ligos. Nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui susirgus sunkia nepagydoma liga ar sutrikus jo psichikai, paskirtos bausmės atlikimas gali tapti prieštaraujančiu Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 2 str.⁶⁵, bei Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 str., kurie draudžia žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes. Siekiant užtikrinti, kad sunkia nepagydoma liga sergančiam ar sutrikusios psichikos asmeniui bausmės atlikimas nepasidarytų žiauria ar jo orumą žeminančia bausme, BK numatyta galimybė atleisti nuteistąjį nuo bausmės dėl ligos. Nuteistajam susirgus sunkia psichine liga ar sutrikus jo psichikai, dėl ligos jis negali būti aktyvus pataisymo proceso dalyvis, o psichinio sutrikimo atveju negali suvokti jam paskirtų valstybės prievartos priemonių esmės, todėl negalima pasiekti bausmės tikslų.

BK numato tris atleidimo nuo bausmės dėl ligos atvejus:

- 1) nusikalstamą veiką padaręs asmuo suserga sunkia nepagydoma liga iki nuosprendžio priėmimo;
- 2) nusikalstamą veiką padaręs asmuo suserga sunkia nepagydoma liga po nuosprendžio priėmimo;
- 3) asmeniui po nusikalstamos veikos padarymo ar bausmės paskyrimo sutrinka psichika ir jis negali suvokti savo veiksmų esmės ar jų valdyti.

⁶⁵ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (Žin., 1995, Nr. 40-987).

BK nėra nurodyta nuo kokių bausmių atlikimo asmuo gali būti atleistas, todėl asmuo turėtų būti atleidžiamas nuo visų BK 42 str. 1 ir 2 dalyse numatytų bausmių rūšių atlikimo. Tačiau asmuo negali būti atleidžiamas nuo baudžiamojo poveikio priemonių atlikimo.

Kai asmuo, kuris po nuosprendžio priėmimo susergera sunkia nepagydoma liga, gali būti atleistas nuo tolesnio bausmės atlikimo. Tais atvejais nuteistasis negali atlikti bausmės dėl ligos pobūdžio ir dėl paskirtos bausmės ypatumų, t.y. esant tokioms sąlygoms neįmanomas bausmės paskirties realizavimas (BK 41 str. 1 d.).

Ne kiekvienas psichikos sutrikimas yra pagrindas atleisti nuteistąjį nuo bausmės atlikimo, o tik toks, dėl kurio jis negali suvokti savo veiksmų esmės ar jų valdyti. Nustačius tokį psichikos sutrikimą, teismui atsiranda ne teisė, bet pareiga atleisti nuteistąjį nuo bausmės. teismas negali spręsti savo nuožiūra tokio klausimo, jeigu nėra pateiktos atitinkamos gydytojų komisijos išvados.

Skirtingai nei nuteistojo atleidimas nuo bausmės dėl psichikos sutrikimų, atleidimas nuo bausmės dėl sunkios nepagydomos ligos nėra teismui pareiga. Teismas turi teisę nuteistąjį atleisti nuo bausmės, o ši teisė realizuojama įvertinus nusikalstamos veikos sunkumą ir nuteistojo asmenybę, atsižvelgus į atliktos bausmės dalį, taip pat į sunkios nepagydomos ligos įtaką bausmės atlikimui, tokios ligos gydymo galimybes įkalinimo įstaigoje, poveikį kitiems nuteistiesiems, kartu kalintiems įkalinimo įstaigoje bei galimą poveikį minėtų asmenų sveikatai. Daug reikšmės turi laikotarpis, kuriuo paaiškėjo sunkios nepagydomos ligos požymiai, jeigu tokia liga nuteistasis jau sirgo darydamas nusikalstamą veiką ir tai nesutrukdė jam tokią veiką padaryti, susirgimas negali būti pripažintas pagrindu atleisti nuteistąjį nuo bausmės.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 67 straipsnio 19 punkte numatyta, kad amnestija yra Lietuvos Respublikos Seimo priimtas aktas, pagal kurį nuteistiesiems taikomas visiškas arba dalinis atleidimas nuo bausmės.

Skirtingai nei Respublikos Prezidento teikiamos malonės, amnestijos aktai taikomi daugeliui individualiai nurodytų asmenų. Amnestijos aktas nepanaikina nusikalstamų veikų, kuriu atžvilgiu taikomos, baudžiamumo bei nedekriminalizuoja jų. Amnestijos pagrindai, taikymo sąlygos ir tvarka nustatomi konkrečiame amnestijos akte.

Paprastai amnestijos aktas taikomas baudžiamosioms veikoms, padarytoms iki šio įstatymo priėmimo, todėl amnestijos aktas laikomas vienkartinio akto, neturintiu juridinės

galios nusikalstamoms veikoms, kurios bus padarytos po amnestijos išleidimo. Tačiau išimtiniais atvejais, jei amnestijos įstatyme numatyta, amnestija gali būti taikoma ir nusikalstamoms veikoms, padarytomis po amnestijos paskelbimo, bet amnestijos akte būna nurodytas tikslus konkrečios amnestijos taikymo terminas.

Turi būti iš esmės išnagrinėta asmenų, kuriems taikomas amnestijos aktas, baudžiamoji byla, esanti teismo nagrinėjimo stadijoje, ir priimtas nuosprendis.

Amnestijos aktas neturi rehabilitacinio pobūdžio ir, nors BK tiesiogiai nenumatyta galimybė amnestijos aktu asmeniui, kuriam taikomas amnestijos aktas, panaikinti teistumą, įstatymų leidėjas įstatymuose dėl amnestijos gali numatyti tam tikras sąlygas, kurioms esant amnestija panaikina teistumą, pvz. už lengvas nusikalstamas veikas. Tai svarbu turint omenyje, kad laisvės apribojimo bausmė skiriama daugiausiai už nesunkius nusikaltimus. Amnestija gali būti sąlyginė ir besąlyginė, t.y. įstatymų leidėjas gali numatyti tam tikras sąlygas, kurios apribotų amnestijos akto taikymą, pavyzdžiui, atleidimą nuo bausmės susieti su bandomuoju laikotarpiu ir kt.

Amnestija yra detalus teisės aktas, kuriame nurodoma ne tik šio akto taikymo subjektai, bet ir pati įstatymo taikymo tvarka. Amnestijos įstatymą taiko ir vykdo teismai asmenims, kurių bylos įsigaliojus įstatymui buvo neišnagrinėtos teisme arba išnagrinėtos, tačiau nuosprendžiai dar neįsiteisėję, taip pat nuteistiesiems, kurie iki amnestijos paskelbimo buvo lygtinai atleisti nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą ir kuriems neatlikta laisvės atėmimo bausmės dalis pakeista švelnesne bausme. Amnestiją taiko sudaryta amnestijos komisija. Paprastai į amnestijos komisijos sudėtį įeina įkalinimo įstaigos atstovas, kalinių globos draugijos atstovas, teritorinės prokuratūros prokuroras. Įstatymas nustato terminą, per kurį tokia komisija privalo užbaigti amnestijos taikymą. Komisija, įvertinusi nuteistojo elgesį, priima sprendimą, kurį nuteistasis ar prokuroras, paduodami apeliacinį skundą dėl amnestijos taikymo ar netaikymo, gali apskųsti teismui. Ginčus dėl amnestijos taikymo sprendžia Lietuvos Respublikos teismai Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau - BPK) 362 str. nustatyta tvarka. Prokuroro skundas sustabdo amnestijos vykdymą, kol teismas išnagrinės skundą.

Įstatymų leidėjas, nustatydamas amnestijos kriterijus ir individualizuodamas nuteistuosius, kuriems bus taikoma amnestija, išskiria ne tik bausmės rūšį, dydį, nusikalstamos veikos pobūdį, bet ir kitokius reikalavimus. Numatoma kokiems asmenims

bausmės švelninamos. Taip pat numatoma kokiais atvejais ir kokiai asmenų kategorijai amnestija nėra taikoma, pavyzdžiui, nuteistiesiems laisvės atėmimu iki gyvos galvos, pavojingiems recidyvistams, nuteistiems už sunkius valstybinius nusikaltimus ir kt.

BK 79 straipsnyje numatyta, kad nuteistasis gali būti atleistas nuo visos ar dalies bausmės atlikimo, jeigu Respublikos Prezidentas patenkina jo malonės prašymą. Malonės instituto esmė tai, kad palengvinama nusikalstamas veikas padariusių asmenų padėtis, realizuojamas humanizmo principas baudžiamojoje teisėje ir taip tikslinama valstybės baudžiamoji politika.

Malonė pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 84 straipsnio 23 punktą yra Respublikos Prezidento išleistas teisės aktas, kuriuo, nekeičiant ir neatšaukiant baudžiamojo įstatymo, numatančio atsakomybę už konkrečią nusikalstamą veiką, bei nenaikinat apkaltinamojo nuosprendžio, tuo pačiu metu visiškai ar iš dalies atleidžiamas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu pripažintas kaltu konkretus asmuo ar konkrečiai nurodyti asmenys nuo teismo paskirtos bausmės ar jos dalies atlikimo. Malonės teikimo pagrindus, sąlygas bei tvarką nustato Respublikos Prezidento 2004 m. rugsėjo 15 d. dekretu Nr. 68 “Dėl malonės komisijos sudarymo ir jos nuostatų“ (Žin., 2004, Nr. 140-5102) patvirtinta malonės prašymų pateikimo ir svarstymo tvarka. Malonės teisę turi tik Respublikos Prezidentas. Tik Respublikos Prezidentas sprendžia, ar suteikti malonę ir kokią malonę taikyti. Malonė teikiama Respublikos Prezidento dekretais. Šis dekretas dėl malonės suteikimo yra individualus vienkartinio taikomojo pobūdžio teisės aktas, jame procesiniai malonės realizavimo aspektai nereglamentuojami. Jokie kiti teisės aktai malonei realizuoti nėra reikalingi ir nepriimami.

BK nenustato asmenų, kuriems gali būti suteikta malonė, taip pat nenurodo nusikalstamų veikų, už kurias ji teiktina. Malonė neribojama paskirtos bausmės rūšimi bei dydžiu, pakartotinumą egzistavimu ir pan. – ji gali būti suteikta kiekvienam jos prašančiam nuteistajam.

Malonė teikiama tik esant nuteistojo prašymui. Galimi ir tarpininkavimai dėl malonės suteikimo prašymą padavusiam nuteistajam. Tarpininkauti gali, pavyzdžiui, darbovietės, kurioje dirbo iki nuteisimo, administracija ar kolektyvas, Seimo nariai, visuomeninės organizacijos ir pan.

Malonė teikiama tik tiems nuteistiesiems, kurių atžvilgiu yra įsiteisėjęs apkaltinamasis teismo nuosprendis. Malonės tvarka asmuo negali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, jam negali būti nutraukta baudžiamoji byla, taip pat negali būti panaikintos patraukimo baudžiamojon atsakomybėn sukeltos teisinės pasekmės bei teistumas.

Kai dėl įsiteisėjusio teismo nuosprendžio paduodamas kasacinis skundas, malonės prašymas gali būti svarstomas ir malonė teikiama tik išnagrinėjus bylą kasacine tvarka. Malonės tvarka asmuo gali būti atleistas tik nuo bausmės (visos ar jos dalies) atlikimo. Nuo baudžiamąjį poveikio, priverčiamųjų medicinos ir auklėjamojo poveikio priemonių malonės tvarka asmuo atleistas negali būti.

Atleidus nepilnametį nuo bausmės ar baudžiamosios atsakomybės jam gali būti taikomos auklėjamojo poveikio priemonės, tačiau auklėjamojo poveikio priemonių taikymas BK 48 straipsnio 9 dalyje nenumatyta. Apie tai plačiau skyriuje „Laisvės apribojimo bausmės skyrimo nepilnamečiams ypatumai“.

Peržvelgus Vilniaus m. 3-ojo apylinkės teismo priimtus nuosprendžius, nerastas nei vienas atleidimo nuo laisvės apribojimo bausmės, paskiriant baudžiamąjį poveikio priemones, atvejis.

9. Laisvės apribojimo bausmės skyrimo nepilnamečiams ypatumai.

Sąvoka „nepilnametis“ apima visus asmenis, kurie nesulaukė pilnametystės (aštuoniolikos metų), bet sulaukė amžiaus, nuo kurio traukiama baudžiamojon atsakomybėn. Ši sąvoka yra sudedamoji „vaiko“ sąvokos dalis, kuri apima vaikus, sulaukusius nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų amžiaus. BK 13 straipsnyje nustatyta, kad pagal baudžiamuosius įstatymus atsako asmuo suėjęs šešiolika metų, o asmenys sulaukę keturiolikos metų, atsako už to paties straipsnio 2 dalyje išvardintas veikas. Jaunesni nei keturiolikos metų amžiaus asmenys pagal baudžiamuosius įstatymus neatsako⁶⁶.

Laisvės apribojimas – nauja bausmė, kuri į BK XI skyriuje (Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai) nustatytą nepilnamečiams bausmių sistemą buvo inkorporuota tik 2004 m. liepos 5 d. įstatymu Nr. IX-2314⁶⁷.

⁶⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą komentaras. Vilnius, 2004.

⁶⁷ Valstybės žinios. 2004, Nr. 108-4030.

Lietuvoje, Statistikos departamento duomenimis, 2004 metais nepilnamečiai padarė 5021 nusikalstamą veiką, o 2006 metais – 4244 nusikalstamas veikas. Iš pateiktų duomenų matome, kad nusikalstamų veikų skaičius, kuriuos padaro nepilnamečiai sumažėjo. 2004 metais pagal teismo paskirtas bausmes nuteisti 1588 nepilnamečiai, tačiau nei vienam iš jų nebuvo paskirta laisvės apribojimo bausmė. 2005 metais nuteista 1330 nepilnamečių, iš kurių 305 buvo paskirta laisvės apribojimo bausmė. 2005 metais iš 1240 nepilnamečių nuteistų teismo paskirtomis bausmėmis, jau 320 nepilnamečių skirta laisvės apribojimo bausmė⁶⁸. Mažėja nepilnamečių nuteistų teismo paskirtomis bausmėmis, tačiau dažnėja laisvės apribojimo bausmės taikymas.

Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos 2007 – 2009 metų strateginiame veiklos plane nurodo, kad: „Dažniau taikomos bausmės, nesusijusios su laisvės atėmimu. Ypač nepilnamečiams. Tokiu būdu nusikalte asmenys gali būti rengiami integruotis į visuomenę efektyviau ir ženkliai mažesnėmis sąnaudomis. Tačiau pataisos inspekcijos, vykdančios alternatyvias laisvės atėmimui bausmes, dar nepakankamai turi kvalifikuotų specialistų darbui su nepilnamečiais, taip pat nepakankama šių tarnybų materialinė bazė“⁶⁹.

Nepilnamečiams asmenims įvairūs nurodymai, įpareigojimai, draudimai paprastai nustatomi kaip auklėjamosios ar pataisos priemonės, bet ne kaip kriminalinė bausmė. Štai Vokietijos jaunimo teismo įstatymo 10 paragrafe nustatyti nurodymai ribojantys nepilnamečio elgesį ir įpareigojantys jį atitinkamai elgtis, pavyzdžiui, gyventi kartu su šeima, susirasti mokymosi arba darbo vietą, dalyvauti socialinių įgūdžių lavinimo kursuose, nebendrauti su tam tikrais asmenimis arba nesilankyti tam tikrose laisvalaikio praleidimo vietose, atlikti tam tikrą darbą ir pan.⁷⁰ Olandijoje nepilnamečiams gali būti skiriamas bausmės alternatyvos, tokios kaip, pavyzdžiui, visuotinai naudingi nemokami darbai arba visiškas ar dalinis padarytos žalos atlyginimas, įpareigojimas lankyti socialinių įgūdžių lavinimo kursus arba dalyvauti mokomajame projekte⁷¹. Austrijos Jaunimo teismo įstatymas nepilnamečiams nustato tokias poveikio priemones kaip, pavyzdžiui, baudžiamosios bylos laikinas sustabdymas, paskiriant nepilnamečiui bandomąjį laikotarpį arba nustatant teismo

⁶⁸ Statistikos departamento duomenys. Prieiga per: www.stat.gov.lt

⁶⁹ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2007-2009 metų strateginis veiklos planas.

⁷⁰ Vaikų ir jaunimo baudžiamoji atsakomybė: užsienio šalių patirtis. Vilnius, 2001 (39).

⁷¹ Ten pat (79).

įpareigojimus; apkaltinamasis nuosprendis be bausmės ir kt.⁷² Estijoje įstatymas „Dėl poveikio priemonių, taikomų nepilnamečiams“ numato tokias priemones, kaip, pavyzdžiui, siuntimas pas psichologą, narkologą, socialinį darbuotoją ar kita specialistą, mokykloje taikomos poveikio priemonės, visuomenei naudingas darbas ir kt.⁷³ Prancūzijoje veikia mokyklos – kalėjimai, iš kurių vieni yra progresyvaus režimo ir pusiau atviro tipo, o kiti skirti recidyvistams ir yra uždari. Šiose įstaigose asmenys yra mokomi profesijos ir baigę programą paprastai gauna diplomą⁷⁴.

Užsienio šalių taikomi įpareigojimai ir draudimai nepilnamečiams yra labai įvairūs, priimti atskiri įstatymai reguliuojantys jų atsakomybę. Atsižvelgiant į nepilnamečių socialinius – psichologinius ypatumus, būtų teisinga Lietuvos baudžiamajame kodekse įtvirtinti tik jiems taikomų draudimų ir įpareigojimų sąrašą, kuris nebūtų baigtinis, o teismas savo nuožiūra galėtų skirti ir kitus, įstatyme nenumatytus, draudimus bei įpareigojimus.

Lietuvos BK 48 straipsnio 3, 5 ir 6 dalyse numatytos pareigos, draudimai ir įpareigojimai taikomi vienodai tiek pilnamečiams, tiek ir nepilnamečiams asmenims. Kaip teigia doc. dr. A. Drakšienė „Įstatymų leidėjas nustatydamas tam tikrus draudimus ir įpareigojimus, siekia apsaugoti nepilnamečių nuo naujų „klaidų“ ir padėti jam priprasti prie visuomenei priimtino gyvenimo būdo, racionalaus teisės normomis reguliuojamo elgesio standartų. Kitaip nei laisvės atėmimo bausmė, laisvės apribojimu nesiekama, kad nepilnamečiui renkantis gyvenimo būdą ir tvarkant savo gyvenimo reikalus visiškai neatsispindėtų jo paties nuomonė arba charakteris. Nepilnamečio suvokimas, nuovokumas, išvalgumas, doroviniai elgesio pasirinkimo kriterijai yra lavinami neperžengiant įstatymų leidėjo nustatytų draudimų ir įpareigojimų“⁷⁵. Padariusiam nusikaltimą nepilnamečiui prievarta tampa neišvengiama, bet jos apimtis turi būti ribojama įstatyme nustatytais bausmės ribomis.

Laisvės apribojimo bausmė yra vidutinio griežtumo, todėl skiriama nepilnamečiams už nesunkius ar apysunkius nusikaltimus, jeigu ji numatyta straipsnio, pagal kurį kvalifikuojama nusikalstama veika, sankcijoje. Vilniaus m. 3-ojo apylinkės teismo bylų analizė parodė, kad dažniausiai nepilnamečiams ši bausmė skiriama už tokias veikas, kaip,

⁷² Nepilnamečių kriminalinė justicija. Vilnius, 2002.

⁷³ Vaikų ir jaunimo baudžiamoji atsakomybė: užsienio šalių patirtis. Vilnius, 2001 (105).

⁷⁴ Pradel Jean Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius, 2001 (588-589).

⁷⁵ Drakšienė A. Laisvės apribojimo bausmės taikymas nepilnamečiams // Teisė, 2006 (44).

pavyzdžiui, vagystę (BK 178 str.), neteisėtą disponavimą narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis be tikslo jas platinti (BK 259 str.), vieną kartą buvo taikyta už melagingus parodymus, išvadas ir vertimus (BK 235 str.)⁷⁶. Svarbu paminėti ir tai, kad laisvės apribojimo bausmė gali būti skiriama nepilnamečiui ir tada kai straipsnio sankcijoje numatytos griežtesnės bausmės (areštas, terminuotas laisvės atėmimas) paskyrimas aiškiai prieštarautų teisingumo principui (BK 54 str. 3d.), skiriant švelnesnę, nei įstatyme numatytą, bausmę (BK 62 str.), t.y. kai, teismo nuomone, pati švelniausia BK straipsnio sankcijos bausmė būtų per griežta nepilnamečiui, o bausmės paskirtis galėtų būti pasiekta paskyrus švelnesnę bausmę, taip pat lygtinai atleidžiant nepilnamečių nuo laisvės atėmimo bausmės ir neatliktą laisvės atėmimo bausmės dalį pakeičiant švelnesne bausme (BK 94 str.).

Laisvės apribojimo ir auklėjamojo poveikio priemonės – elgesio apribojimo skirtumus savo straipsnyje „Laisvės apribojimo bausmės taikymas nepilnamečiams“ aprašė doc. A. Drakšienė:

- 1) elgesio apribojimas skiriamas nepilnamečiui, padariusiam baudžiamąjį nusižengimą, taip pat gali būti skiriamas padariusiam nusikaltimą ir nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės atleistam nepilnamečiui; laisvės apribojimas gali būti skiriamas už nusikaltimus, kai nėra pagrindo nepilnamečių atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės;
- 2) elgesio apribojimo trukmė yra nuo trisdešimties dienų iki dvylikos mėnesių; laisvės apribojimas gali būti skiriamas nuo trijų mėnesių iki dvejų metų;
- 3) apribojant elgesį numatyti įpareigojimai ir draudimai iš dalies skiriasi nuo draudimų ir įpareigojimų numatytų skiriant laisvės apribojimo bausmę;
- 4) skirdamas elgesio apribojimą (kitaip nei skiriant laisvės apribojimo bausmę), teismas negali skirti nepilnamečiui kitų baudžiamajame įstatyme nenumatytų draudimų ar įpareigojimų;
- 5) skiriasi šios auklėjimo poveikio priemonės nevykdymo ir vengimo atlikti laisvės apribojimo bausmę padariniai ir kt.⁷⁷

Teismas vietoje nurodytų draudimų ar įpareigojimų asmeniui jo ar kitų baudžiamąjo proceso dalyvių prašymu gali paskirti kitus baudžiamajame įstatyme nenumatytus

⁷⁶ Vilniaus m. 3-ojo apylinkės teismas, bylos Nr. 1-517-99/05.

⁷⁷ Drakšienė A. Laisvės apribojimo bausmės taikymas nepilnamečiams \ \ Teisė, 2006 (54-55).

draudimus ar įpareigojimus, jeigu, jo nuomone, tai darytų teigiamą įtaką jo elgesiui (BK 48 str. 7 d.). Pasinaudodamas įstatymo leidėjo suteikta diskrecija, teismas turėtų skirti nepilnamečiui tokius įstatyme nenustatytus draudimus ar įpareigojimus, kurie padėtų pašalinti aplinkybes, lėmusias ir padėjusias jam padaryti nusikalstamą veiką, taip pat: gintų nukentėjusiojo teises ir teisėtus interesus; gintų teisiama nepilnamečio teises ir teisėtus interesus; gintų valstybės interesus⁷⁸. Pavyzdžiui, gindamas nukentėjusiojo interesus, teismas gali atsižvelgti į jo prašymus ir uždrausti nepilnamečiui prisiartinti prie nukentėjusiojo ar jo namų arčiau kaip 50 metrų; rūpintis nukentėjusiojo ūkiu, kol šis gydomi ir pan. Gindamas kaltininko interesus, teismas turėtų atsižvelgti į tėvų ar globėjų prašymus ir atidžiau įvertinti visas aplinkybes, rodančias apie galimybę pasitaisyti ir pripratinti nepilnametį prie normalaus, visuomeniškai priimtino gyvenimo būdo. Pavyzdžiui, gali įpareigoti rūpintis tam tikrais žmonėmis, uždrausti gerti, uždrausti išvykti arba įpareigoti išvykti, priklausomai nuo motyvų lėmusiu laisvės apribojimo bausmės paskyrimą. Nustatydamas įstatyme nenumatytus draudimus ar įpareigojimus, teismas turėtų atsižvelgti į tai, kaip šią bausmę vykdančios institucijos galės kontroliuoti tokių draudimų ar įpareigojimų vykdymą, nes nuteistųjų asmenų bausmės vykdymo kontrolės funkcijos negali būti visiškai perduotos jų tėvams ar kitiems įstatyminiams jų atstovams. Žinoma, pastarieji turi pareigą prižiūrėti savo vaikus, tačiau jie negali atlikti pataisos įstaigų funkcijų.

Kadangi teismo nustatytų nuteistajam draudimų ar įpareigojimų skaičius nenustatomas, nepilnamečiui gali būti paskirti ir baudžiamajame įstatyme nenustatyti ir jame nustatyti draudimai ir įpareigojimai. Svarbiausia, kad jie tarpusavyje būtų suderinami ir objektyviai įvykdomi. Parinkdamas draudimus ir įpareigojimus bei nustatydamas jų turinį, teismas turėtų pirmiausia atsižvelgti į nepilnamečio asmenybę apibūdinančius požymius – nusikalstamo elgesio kartotinumą, taikytas poveikio priemones, elgesį nusikalstamos veikos metu ir po jos, polinkį į girtavimą bei psichiką veikiančių priemonių vartojimą, mokymosi ar darbo vietą, šeimos įtaką ir kitas svarbias aplinkybes⁷⁹.

BK 48 straipsnio 9 dalyje įtvirtinta nuostata – jeigu nuteistasis dėl objektyvių priežasčių negali įvykdyti nustatytų įpareigojimų, teismas bausmę vykdančios institucijos teikimu gali atleisti jį nuo bausmės vietoj jos paskirdamas BK IX skyriuje numatytą

⁷⁸ Drakšienė A. Laisvės apribojimo bausmės taikymas nepilnamečiams \\\ Teisė, 2006 (49-50).

⁷⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Vilnius, 2004.

baudžiamąjį poveikio priemonę. Tačiau vadovaujantis BK 67 straipsnio 2 dalimi, nepilnamečiui negali būti paskirtos baudžiamąjį poveikio priemonės, išskyrus turto konfiskavimą. Tokiu būdu iš dalies lieka neaiški galima situacija, kai dėl objektyvių priežasčių nustatytų įpareigojimų negali atlikti laisvės apribojimu nuteistas nepilnamečias asmuo, kadangi BK XI skyriaus 82 straipsnio 1 dalis nustato, kad nepilnamečiui atleistam nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės, skiriamos auklėjamojo poveikio priemonės. BK 82 straipsnis numato šias baudžiamąjį poveikio priemones nepilnamečiams: 1) išpėjimas; 2) turtinės žalos atlyginimas arba jos pašalinimas; 3) nemokami auklėjamojo pobūdžio darbai; 4) atidavimas tėvams ar kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais, ugdyti ir prižiūrėti; 5) elgesio apribojimas; 6) atidavimas į specialiąją auklėjimo įstaigą. Vadinasi, jei dėl objektyvių priežasčių nepilnamečias negali atlikti nustatytų įpareigojimų, jis neturi būti atleidžiamas nuo bausmės, nes jam negalima taikyti baudžiamąjį poveikio priemonių. Tai prieštarautų Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsniui⁸⁰, numatančiam, kad įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs ir Vaiko teisių konvencijos 2 straipsniui⁸¹, nustatančiam valstybių pareigą garantuoti visas teises kiekvienam vaikui be jokios diskriminacijos. Todėl būtų teisinga BK 48 straipsnio 9 dalyje nustatyti, kad, jeigu nuteistasis dėl objektyvių priežasčių negali vykdyti nustatytų įpareigojimų, teismas gali atleisti jį nuo šios bausmės, paskirdamas ne tik baudžiamąjį poveikio, bet ir auklėjamojo poveikio priemonę nepilnamečiams.

Įstatymų leidėjas reglamentavo ir tuos atvejus, kai asmuo vengia atlikti laisvės apribojimo bausmę. BK 48 straipsnio 10 dalyje numatyta, kad kaltininkui vengiant atlikti laisvės apribojimo bausmę, ši keičiama areštu pagal BK 49 ir 65 straipsniuose nustatytas taisykles. Nustatant vengimo atlikti laisvės apribojimo bausmę turinį nepakanka atkreipti dėmesį vien į formalius draudimų ar įpareigojimų nevykdymo požymius. Požiūris į nepilnamečio elgesį bei atitinkamo sprendimo pagrindimas turėtų priklausyti nuo draudimų ir įpareigojimų reikšmingumo vienas kito atžvilgiu, jų vertingumo koreguojant nepilnamečio elgesį, konkrečių aplinkybių, nulėmusių nepilnamečio vengimą atlikti bausmę, bausmės vykdymo institucijų objektyvių galimybių kontroliuoti nuteistojo elgesį ir jų taikytų poveikio

⁸⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucija (Žin., 1992, Nr. Nr. 33-1014).

⁸¹ Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (Žin., 1995, Nr. 60-1501).

priemonių veiksmingumą. Teismas nustatydamas vengimo atlikti laisvės apribojimo bausmę turinį, turėtų atsižvelgti į tai, ar pagrįstai buvo paskirtos nuobaudos ir jų racionalumą formuojant ir koreguojant nuteisto nepilnamečio vertybines orientacijas, jo norą keisti gyvenimo būdą⁸².

Laisvės apribojimo bausmės keitimo griežtesne bausme ypač reikšminga prielaida yra ta, kad nepilnametis tyčia, nepaisydamas jokių jam taikytų poveikio priemonių, nevykdo nustatytų draudimų bei įpareigojimų ir pažeidinėja teisės aktų nustatytas elgesio taisykles, pavyzdžiui, nuolatos geria alkoholinius gėrimus, viešose vietose, smurtauja, įžeidinėja aplinkinius ar daro kitus piktybiškus viešosios tvarkos pažeidimus, vagystes, vartoja narkotines medžiagas ir pan. Keisdamas paskirtą bausmę, teismas vadovaujasi BK 65 straipsnio 2 dalies nuostata, kad viena arešto para prilyginama dviem laisvės apribojimo dienom. Galutinis arešto parų skaičius priklauso nuo to, kokia pirmuoju nuosprendžiu paskirtos bausmės dalis liko neatlikta. Remiantis BK 90 straipsnio 4 dalimi, nepilnamečiui arešto bausmė negali trukti ilgiau nei 45 paros, neatsižvelgiant į neatliktos laisvės apribojimo bausmės dydį. Asmuo sulaukęs 16 metų gali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn už vengimą atlikti su laisvės atėmimu nesusijusias bausmes pagal BK 243 straipsnį. Įstatymų leidėjas ir šiuo atveju nepilnamečiui nedaro jokių išimčių. Tuo tarpu tiek Tokijo taisyklės, tiek Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklės rekomenduoja, kad kiek leidžia galimybės, būtų vengiama alternatyvios bausmės pakeitimo laisvės atėmimo bausme. Todėl manau reikėtų sutikti su docentės Annos Drakšienės nuomone, kad „... baudžiamosios bylos iškėlimas nepilnamečiui dėl vengimo atlikti laisvės apribojimo bausmę turėtų būti tik *ultima ratio* priemone⁸³.

10. Laisvės apribojimo bausmės nevykdymo teisinės pasekmės.

Laisvės apribojimo bausmės nevykdymo teisinės pasekmės numatytos BK 48 straipsnio 9 ir 10 dalyse. 9 dalyje nurodyta, kad jeigu nuteistasis, dėl objektyvių priežasčių negali įvykdyti nustatytų įpareigojimų, teismas bausmę vykdančios institucijos teikimu gali atleisti jį nuo bausmės vietoj jos paskirdamas baudžiamojo poveikio priemonę. Tačiau

⁸² Drakšienė A. Laisvės apribojimo bausmės taikymas nepilnamečiams // Teisė, 2006, Nr. 61 (51-54).

⁸³ Ten pat (54).

nepilnamečių padėtis šiuo klausimu lieka neaiški, kadangi, jiems negali būti taikomos baudžiamojo poveikio priemonės, o remiantis BK 82 straipsnio 1 dalimi, atleidus nepilnametį nuo bausmės jam gali būti skiriamos auklėjamojo poveikio priemonės. Todėl, BK 48 straipsnio 9 dalyje reiktų įrašyti, kad atleidus asmenį nuo bausmės jam gali būti skiriamos baudžiamojo arba auklėjamojo poveikio priemonės.

Jeigu asmuo vengia atlikti laisvės apribojimo bausmę, bausmės atlikimo vietos apylinkės teismas bausmę vykdančios institucijos – pataisos inspekcijos teikimu gali šią bausmę pakeisti areštu, pagal BK 49 ir 65 str. nustatytas taisykles. Laisvės apribojimo bausmės pakeitimas areštu galimas tik tuomet, jei nuteistasis jau baustas drausmine tvarka už vengimą atlikti laisvės apribojimo bausmę. Areštas, kaip kriminalinė bausmė, yra trumpalaikis laisvės atėmimas, įtvirtintas BK 42 ir 49 straipsniuose, o jį skiria teismas BK specialiojoje dalyje nustatytais atvejais. Arešto terminas skaičiuojamas paromis. Už nusikaltimą nustatoma nuo penkiolikos iki devyniasdešimt parų arešto, už baudžiamąjį nusižengimą – nuo dešimties iki keturiasdešimt penkių parų arešto. Nepilnamečiams už laisvės apribojimo bausmės atlikimo vengimą numatyto arešto laikas toks pats kaip ir suaugusiųjų. BK nenumato jiems jokių išlygų, kas vertintina neigiamai, atsižvelgiant į tai, kad suaugusiems už aptartos bausmės vykdymo vengimą numatytas arešto laikas trumpesnis, nei skiriant areštą kaip pagrindinę bausmę numatytą BK 49 straipsnio 3 dalyje. Todėl reiktų nustatyti trumpesnį arešto bausmės trukmės laiką nepilnamečiams, vengiantiems atlikti laisvės apribojimo bausmę. Tai kas laikoma vengimu jau buvo aptarta ankščiau. Ar asmuo vengia atlikti laisvės apribojimo bausmę ir kokia atsakomybės priemonė taikyti, sprendžia teismas bausmę vykdančios institucijos – pataisos inspekcijos teikimu.

Tokiu būdu, jei nuteistasis vengia atlikti laisvės apribojimo bausmę, jam numatyta vienintelė sankcija – areštas. Tuo tarpu tiek Tokijo taisyklės, tiek Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklės rekomenduoja, kad kiek leidžia galimybės, būtų vengiama alternatyvios bausmės pakeitimo laisvės atėmimo bausme. Tokijo taisyklėse rekomenduojama, kad jei su laisvės atėmimu nesusijusi priemonė neefektyvi, neturėtų būti automatiškai taikomas laisvės atėmimas, todėl šios priemonės keitimo ir panaikinimo atveju kompetentinga institucija turėtų nustatyti tinkamą alternatyvą, su laisvės atėmimu nesusijusią priemonę, o įkalinimo bausmė gali būti skiriama tik nesant kitų tinkamų alternatyvų (Tokijo taisyklių 14.3., 14.4. taisyklės). Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklės taip

pat rekomenduoja įstatymuose nenumatyti automatiško bendruomenės sankcijos arba priemonės pakeitimo įkalinimu tuo atveju, jei nevykdoma kokia nors paskirta sąlyga ar įpareigojimas, o pakeitimas nebūtinai reiškia sprendimą skirti įkalinimą (Europos bendruomeninių sankcijų taisyklių 10, 78, 82-86 taisyklės). Teigtina, kad BK 48 straipsnyje ir BVK 49 straipsnyje derėtų nustatyti, kad asmeniui vengiant atlikti laisvės apribojimo bausmę, ši bausmė jam keičiama bauda, viešaisiais darbais arba areštu. Pažymėtina ir tai, kad padarius atitinkamus baudžiamojo ir bausmių vykdymo įstatymų pakeitimus, būtų ribojamas įkalinimo taikymas.

Jau aukščiau minėtoje T. Mackevičiaus atliktoje apklausoje, vienas iš klausimų buvo „ar reikėtų papildyti BK 48 str., nustatant laisvės apribojimu nuteistam asmeniui atsakomybę ne tik už vengimą atlikti šią bausmę, bet ir už kitų teisės pažeidimų padarymą?“. 99 % apklaustųjų atsakė teigiamai, ir tik 1 % - atsakė neigiamai.⁸⁴ Gauti tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad reikėtų papildyti BK 48 str., nustatant laisvės apribojimu nuteistam asmeniui atsakomybę ne tik už vengimą atlikti šią bausmę, bet ir už kitų teisės pažeidimų padarymą. Nuteistiems laisvės apribojimo bausme už kitų teisės pažeidimų padarymą jokia atsakomybė baudžiamajame įstatyme nenumatyta, jie atsako bendra įstatymų nustatyta tvarka, kaip ir paprasti piliečiai. Tokiu būdu, lyginant nuteistųjų laisvės apribojimu ir asmenų, kuriems bausmės vykdymas atidėtas, teisinę padėtį, teigtina, kad pastarųjų teisinę padėtis yra daug labiau suvaržyta. Tokia situacija nepriimtina, kadangi bausmės vykdymo atidėjimas yra baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma, o laisvės apribojimas – savarankiška kriminalinė bausmė, todėl baudžiamojo įstatymo pataisa būtina.

⁸⁴ Mackevičius T. Alternatyvos laisvės atėmimo bausmei ir jų realizacija: daktaro disertacija, socialiniai mokslai (teisė).- Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas, 2005.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Vienas iš svarbiausių visuomenės apsaugos nuo nusikalstamų veikų būdų yra humaniškas požiūris į nusikaltėlių, maksimalios visuomenės pastangos jį pataisyti tiek teismo nagrinėjimo, tiek bausmės atlikimo metu, tiek po bausmės vykdymo. Nors laisvės apribojimas priskiriamas prie laisvę ribojančių bausmių, tačiau nuteistasis šia bausme asmuo neizoliuojamas nuo visuomenės, gali dirbti (tokia būdu gali apmokėti žalą, jei tokia buvo padaryta), išlaikyti šeimą, mokytis, tai lemia lengvesnę nuteistojo resocializaciją. Todėl manau, kad laisvės apribojimo bausmė – viena iš geriausiai atitinkančių visus bausmės tikslus bausmių rūšis.

2. Lietuvos Respublikos teisinėje sistemoje probacijos prielaidos jau yra įtvirtintos, kadangi Lietuvos baudžiamieji ir bausmių vykdymo įstatymai numato viešuosius darbus (BK 46 str.), laisvės apribojimą (BK 48 str.), baudžiamojo poveikio priemonę – nemokamus darbus (BK 70 str.). Probacijos formų realizacijos metu, kaip esminis požymis, dominuoja ne tik nuteistojo asmens priežiūra ar jo elgesio kontrolė, bet ir socialinės paramos teikimas nuteistajam sprendžiant asmenines ir socialines problemas, taip pat nuteistojo asmens socialinė rehabilitacija bei socialinių – pedagoginių priemonių taikymas nuteistojo atžvilgiu. Probacijos išplitimą sąlygojo moksliniai tyrimai, kurių metu buvo nustatyta, kad bausmės griežtumas neturi lemiamos įtakos nusikalstamumo lygio kitimui, o nuteistajam suteikta galimybė pasitaisyti be realaus laisvės atėmimo bausmės atlikimo dažnai duoda teigiamų rezultatų.

3. Laisvės apribojimo bausmė taikoma už baudžiamuosius nusižengimus bei nesunkius ar apysunkius nusikaltimus, paskiriant nuteistajam draudimus bei įpareigojimus.

Laisvės apribojimo bausmės privalumai pasireiškia tuo, kad: taikant šią bausmę, nuteistajam paliekama galimybė būti savo gyvenamojoje vietoje, dirbti, gyventi šeimoje; nuteistasis atlikdamas šią bausmę, gali pradėti ar baigti mokslus, įgyti specialybę, neprarasti ar ugdyti socialinių įgūdžių ir palaikyti socialinius ryšius; būdamas laisvėje nuteistasis turi galimybę dirbti ir užsidirbti nusikaltimu padarytos žalos atlyginimui; taikant laisvės apribojimo bausmę, visuomenė turi teisę dalyvauti nuteistųjų pataisos procese; nesusijusios

su laisvės atėmimu bausmės mokesčių mokėtojams kainuoja pigiau nei laisvės atėmimo vietų išlaikymas.

4. Laisvės apribojimo bausmės taikymas turi besąlygiškai užtikrinti siekiamų tikslų įgyvendinimą, todėl teismo paskirti draudimai ir įpareigojimai bei paskirtas laisvės apribojimo bausmės terminas privalo būti realiai įgyvendinami ir daryti teigiamą poveikį nuteistojo asmenybei. BK nėra nustatyta galimybė nuteistajam paskirti įpareigojimą – dalyvauti socialinės reabilitacijos programose. Tačiau manytina, kad tokį įpareigojimą derėtų nustatyti BK, kadangi, atsižvelgiant į tai, ar nuteistasis dalyvauja socialinės reabilitacijos programose, galėtų kisti nuteistųjų teisinė padėtis. Taip pat reikėtų BK 48 straipsnyje nustatyti teismams galimybę laisvės apribojimo laikotarpiu, atsižvelgiant į bausmę vykdančios institucijos teikimą bei nuteistojo resocializacijos rezultatus, pakeisti, papildyti ar panaikinti nuteistajam skirtus draudimus ir įpareigojimus.

5. Reikėtų atsisakyti policijos dalyvavimo vykdant laisvės apribojimo bausmę, kadangi policijos tiesioginė paskirtis nėra kriminalinių bausmių vykdymas, o policijos pareigūnų profesinis pasirengimas neatitinka bausmės vykdančių institucijų personalui keliamų reikalavimų. Pažymėtina, kad tai atitiktų tarptautinių dokumentų, susijusių su alternatyvomis laisvės atėmimui, rekomendacijas ir kitų tarptautinių dokumentų, susijusių su bausmės vykdančiam personalui keliamais reikalavimais, rekomendacijas, t.y. Tokijo taisyklės, JTO 1955 m. priimtas „Tipinės minimalias elgesio taisyklės“, „Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklės“ bei Europos Tarybos Ministrų komiteto 1997 metais priimtą rekomendaciją „Dėl personalo, susijusio su sankcijų ir priemonių vykdymu“.

6. Užsienio šalių taikomi įpareigojimai ir draudimai nepilnamečiams yra labai įvairūs, priimti atskiri įstatymai reguliuojantys jų atsakomybę. Atsižvelgiant į nepilnamečių socialinius – psichologinius ypatumus, būtų teisinga Lietuvos baudžiamajame kodekse įtvirtinti tik jiems taikomų draudimų ir įpareigojimų sąrašą, kuris nebūtų baigtinis, o teismas savo nuožiūra galėtų skirti ir kitus, įstatyme nenumatytus, draudimus bei įpareigojimus.

7. Jeigu asmuo vengia atlikti laisvės apribojimo bausmę, pataisos inspekcijos teikimu teismas gali šią bausmę pakeisti areštu, pagal BK 49 ir 65 str. nustatytas taisyklės. Nepilnamečiams už laisvės apribojimo bausmės atlikimo vengimą numatyto arešto laikas toks pats kaip ir suaugusiųjų. BK nenumato jiems jokių išlygų, kas vertintina neigiamai,

atsižvelgiant į tai, kad suaugusiems už aptartos bausmės vykdymo vengimą numatytas arešto laikas trumpesnis, nei skiriant areštą kaip pagrindinę bausmę numatytą BK 49 straipsnio 3 dalyje. Todėl būtų tikslinga nustatyti kitą arešto bausmės terminą nepilnamečiams. Taip pat BK 48 straipsnio 9 dalyje reiktų įrašyti, kad atleidus asmenį nuo bausmės, jam gali būti skiriamos baudžiamojo arba auklėjamojo poveikio priemonės, nes atleidus nepilnamečių asmenį nuo bausmės, jam negali būti taikomos baudžiamojo poveikio priemonės.

8. BK 48 straipsnyje ir BVK 49 straipsnyje derėtų nustatyti, kad asmeniui vengiant atlikti laisvės apribojimo bausmę, ši bausmė jam keičiama bauda, viešaisiais darbais arba areštu. Pažymėtina ir tai, kad padarius atitinkamus baudžiamojo ir bausmių vykdymo įstatymų pakeitimus, būtų ribojamas įkalinimo taikymas.

9. BK 48 str. reiktų papildyti, nustatant laisvės apribojimu nuteistam asmeniui atsakomybę ne tik už vengimą atlikti šią bausmę, bet ir už kitų teisės pažeidimų padarymą. Nuteistiems laisvės apribojimo bausme už kitų teisės pažeidimų padarymą jokia atsakomybė baudžiamajame įstatyme nenumatyta, jie atsako bendra įstatymų nustatyta tvarka, kaip ir paprasti piliečiai. Tokiu būdu, lyginant nuteistųjų laisvės apribojimu ir asmenų, kuriems bausmės vykdymas atidėtas, teisinę padėtį, teigtina, kad pastarųjų teisinę padėtis yra daug labiau suvaržyta.

Laisvės apribojimo bausmės vykdymas

SANTRAUKA

Laisvės apribojimas – tai kriminalinė bausmė, skiriama teismo apkaltinamuoju nuosprendžiu nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą padariusiam asmeniui. Laisvės apribojimas yra nauja, savarankiška kriminalinė bausmė, kuri pradėta vykdyti nuo 2003 m. gegužės 1 d., įsigaliojus naujam baudžiamajam įstatymui. Laisvės apribojimas nuo kitų kriminalinių bausmių, kuriomis apribojama nuteistųjų laisvė, išsiskiria tuo, kad jos taikymo metu netaikoma nuteistojo fizinė izoliacija nuo visuomenės.

Magistro darbo tyrimo tikslas – atskleisti ir įvertinti laisvės apribojimo bausmės, įteisintos Lietuvos teisės aktuose, vykdymo racionalumą ir efektyvumą, atsižvelgiant į tarptautinių ir nacionalinių dokumentų nuostatas, taip pat pažangią užsienio valstybių probacijos formų teisinę reglamentaciją ir patirtį jos realizacijos srityje.

Šiam darbe buvo išnagrinėta: bausmės paskirtis ir aptartos jos rūšys, laisvės apribojimo bausmės atlikimo sąlygos; šią bausmę vykdančių institucijų kompetencija; laisvės apribojimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems skiriamos paskatinimo priemonės ir nuobaudos; atleidimas nuo laisvės apribojimo bausmės ir baudžiamojo poveikio priemonių paskyrimas; laisvės apribojimo bausmės taikymas nepilnamečiams; šios bausmės pakeitimas kitomis bausmėmis.

Laisvės atėmimo bausmės taikymo praktika ir atlikti kriminologiniai tyrimai paneigė vyravusį tikėjimą laisvės atėmimo bausmės efektyvumu ir tuo pačiu įrodė, kad alternatyvios baudžiamosios atsakomybės realizavimo formos (probacijos formos) yra efektyvesnės nei laisvės atėmimas.

The Penalty of the Restriction of Liberty

SUMMARY

The restriction of liberty is the criminal penalty, which is imposed by the conviction to the person committed a crime or a penal transgression. The restriction of liberty is new, independent criminal penalty, which was started to perform since the 1 May 2003, after inuring of the new penal law. The restriction of liberty differs from the other criminal penalties, by which the freedom of the convict is restricted, by fact that while applying the penalty, the physical isolation of the convict from the society is not applied.

The purpose of analysis of the master work is to reveal and estimate the rationality and efficiency of the penalty of the restriction of liberty, which is valid in the legal acts of Lithuania, considering the rules of the international and national documents, also the advanced legal regulation of the forms of probation of the foreign countries and the experience of its realization.

This work analyzed: the purpose of the penalty and its kinds were disputed, the conditions of performing the penalty of the restriction of liberty; the competence of the institutions performing this penalty; the incentive means and punishments applied to the convict serving their sentence of the restriction of liberty; the absolution from the penalty of the restriction of liberty and the appointment of the means of the penal action; the application of penalty of the restriction of liberty to the under-age; the replacement of this penalty by the other penalties.

The practice of application of the penalty of the restriction of liberty and the performed criminological analysis denied the dominant trust in the efficiency of the penalty of imprisonment and herewith proved that the forms of realization of the alternative penal responsibility (the forms of probation) are more effective than the imprisonment.

LITERATŪRA

Teisės norminiai aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (Žin., 1992, Nr. Nr. 33-1014).
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (Žin., 2000, Nr. 89-274).
3. LTSR baudžiamasis kodeksas. Vilnius, „Mintis“, - 1983.
4. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Vilnius, 2004.
5. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas (Žin., 2002, Nr. 73-3084).
6. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (Žin., 2002, Nr. 37-1341).
7. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija (Žin., 1995, Nr. 40-987).
8. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas Nr. 57-2552, 2003.
9. Probacijos modelio sukūrimas Lietuvoje. I dalis. Situacijos analizė, 2001.
10. Probacijos modelio sukūrimas Lietuvoje. II dalis. Konceptija ir pasiūlymai, 2002.
11. Probacijos sistemos Lietuvoje koncepcijos projektas. 2004 m.
12. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. spalio 4d. nutarimas Nr. 1196 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001-2004 metų programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo“ (Žin., 2001, Nr. 86-3015).
13. Lietuvos Respublikos tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymas Nr. VIII-1631 (2004-04-18) (Žin., 2000, Nr. 39-1088).
14. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2000 m. rugpjūčio 21 d. įsakymas Nr. 178 „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos pataisos inspekcijų įsteigimo“ (Žin., 2000, Nr. 70-2077).
15. Lietuvos Respublikos Tarybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuso patvirtinimo įstatymo įgyvendinimo įstatymas (Žin., 2000, Nr. 39-1091).

16. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Pataisos inspekcijų veiklos ataskaita už 2000 metus.

17. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2001 m. gruodžio 29 d. įsakymas Nr. 275 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos pavaldžių Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus regionų pataisos inspekcijų įsteigimo“ (Žin., 2002, Nr. 3-86).

18. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2003 m. kovo 13 d. įsakymas Nr. 72/IV-75 “Dėl pataisos inspekcijų ir policijos bendradarbiavimo vykdant laisvės apribojimo bausmę, tvarkos patvirtinimo“(Žin., 2003, Nr. 28-1155).

19. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. balandžio 17 d. įsakymas Nr. 107 „Dėl pataisos inspekcijų pareigūnų įgaliojimų skiriant nuteistiesiems, atliekantiems viešųjų darbų ir laisvės apribojimo bausmes, bei lygtinai paleistiems iš pataisos įstaigų paskatinimo priemonės ir nuobaudas, bei jų skyrimo tvarkos, lygtinai paleistų iš laisvės atėmimo vietų itin piktybiškų viešosios tvarkos ir nustatytų pareigų pažeidimų sąrašo ir pataisos inspekcijų darbo tvarkos patvirtinimo“ (Žin., 2003, Nr. 40-1856).

20. Lietuvos Respublikos policijos įstatymas (Žin., 1991, Nr. 2-22).

21. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2007-2009 metų strateginis veiklos planas.

22. Ataskaita apie nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos įgyvendinimą 2007 metais.

23. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos informacinių sistemų ir projektų skyriaus 2008 m. vasario 25 d. vieno asmens išlaikymui per dieną panaudotų lėšų įkalinimo įstaigose 2007 m. sausio – gruodžio mėn. suvestinė.

24. Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. lapkričio 12 d. nutarimas Nr. IX-1187 „Dėl valstybės ilgalaikės raidos strategijos“ (Žin., 2002, Nr. IX-1187).

25. Lietuvos Respublikos Seimo 2004 m. gruodžio 14 d. nutarimas Nr. X-43 „Dėl nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“ (Žin., 2003, Nr. 32-1318).

Specialioji literatūra:

1. Drakšas R. Bausmė: bendrosios teorinės problemos // Teisė 2004. Nr.52.

2. Švedas G. Laisvės atėmimo bausmės skyrimas Lietuvoje: teorinės ir praktinės problemos // Teisės problemos 1994. Nr.4.
3. Baudžiamoji teisė, bendroji dalis. Vilnius, 2003.
4. Kačerauskas J. 2000 metų Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse įteisintų bausmių, alternatyvių laisvės atėmimui, vertinimas, remiantis baudžiamosios politikos kontekstu // Jurisprudencija, 2004, t. 57(49), p. 106-117.
5. Christie N. Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė. Į Gulagą – Vakarų stiliumi? Vilnius, 1993.
6. Christie N. Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė. Į Gulagą – Vakarų stiliumi. Vilnius, 1999.
7. Matijošius A. Alternatyvių bausmių sąvoka ir kai kurios jų rūšys užsienio šalyse // Teisė 1995. Nr. 29.
8. Jean Pradel Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius, 2001.
9. Jonas Blaževičius, Julius Dermontas, Pranas Stalioraitis, Dmitrij Usik. Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė. Lietuvos teisės universitetas, 2004.
10. Mackevičius T. Alternatyvos laisvės atėmimo bausmei ir jų realizacija: daktaro disertacija, socialiniai mokslai (teisė).- Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.
11. Švedas G. Bausmių vykdymo teisė, mokymo priemonė. Teisinės informacijos centras. Vilnius, 2003.
12. Vaikų ir jaunimo baudžiamoji atsakomybė: užsienio šalių patirtis. Vilnius, 2001.
13. Nepilnamečių kriminalinė justicija. Vilnius, 2002.
14. Drakšienė A. Laisvės apribojimo bausmės taikymas nepilnamečiams // Teisė, 2006.
15. Josine Junger. European Journal on Criminal policy and research. 1998.

Tarptautiniai dokumentai:

1. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (92) 16 „Dėl Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių“. Prieiga per: <http://www.cm.coe.int/ta/rec/1992/92r16.htm>

2. Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinės Asamblėjos rezoliucija Nr. 45/110 „Dėl standartinių minimalių su laisvės atėmimu nesusijusių priemonių taisyklių“. Prieiga per: <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r110.htm>

3. Jungtinių Tautų Organizacijos 1955 metų „Tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės“. Prieiga per: <http://www.un.org/russian/document/convents/prison.htm>

4. Jungtinių Tautų Organizacijos 1995 metų „Tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės“. Prieiga per: <http://www.un.org/russian/document/converts/prison.htm>

5. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rezoliucija Nr.(65) 1 „Dėl bausmės vykdymo atidėjimo, probacijos ir kitų laisvės atėmimo bausmės alternatyvų“;

6. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr.(76) 10 „Dėl kai kurių priemonių, alternatyvių laisvės atėmimui“;

7. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (99) 22 „Dėl kalėjimų perpildymo ir kalėjimų populiacijos padidėjimo“;

8. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (97) 12 „Dėl personalo, susijusio su sankcijų ir priemonių vykdymu“.

Praktinė medžiaga:

1. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro statistiniai duomenys. Prieiga per: <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus1.htm>

2. Statistikos departamento pateikti statistiniai duomenys. Prieiga per: www.stat.gov.lt

3. Vilniaus m. 3-jame apylinkės teisme išnagrinėtos bylos, kuriose nuteistiesiems skirtos laisvės apribojimo bausmės.

4. Tarptautinis kalėjimų tyrimo centras. Prieiga per: <http://www.kcl.ac.uk/depsta/rel/icps/index.html>